

ANTONI KRASNOWOLSKI

GŁÓWNE ZASADY
SKŁADNI
POLSKIEJ

WYDANIE TRZECIE

WYDAWNICTWO M. ARCTA W WARSZAWIE
POZNAŃ — LWÓW — LUBLIN — ŁÓDŹ — WILNO

1921

PRZEDMOWA.

Dla niejednego z uczących się nie tylko moja „Systematyczna składnia języka polskiego”, ale i „Składnia języka polskiego mniejsza” — okazały się jeszcze za obszerne i za trudne. Dlatego opracowałem niniejszą książeczkę. Podaję w niej ze składni tylko to, co uważam za najpotrzebniejsze. Pomijam tu wszelkie subtelności w podziałach i definicjach, pomijam drobniejsze szczegóły, oraz wszystko, co ma znaczenie przeważnie tylko teoretyczne. Pozostaje głównie to, co się może przyczynić do praktycznej umiejętności władania językiem.

A. K.

26 9 15

WSTĘP.

§ 1. *Składnią* nazywa się nauka o *składzie* czyli budowie zdania.

Zdaniem zaś nazywamy wszelką myśl, wyrażoną słowami. Np. *Koń bieży. Wróbel jest ptakiem. Wróbel jest szary.* — Są to zdania.

W każdym zdaniu odróżniamy przedewszystkiem *podmiot* i *orzeczenie*.

Podmiot zdania oznacza rzecz albo osobę, o której w zdaniu jest mowa; np. w powyższych zdaniach podmiotem są wyrazy: *koń, wróbel*.

Orzeczenie zdania wyraża to, co powiadamy o podmiocie. Np. o koniu powiedzieliśmy, że *bieży*; o wróblu, że *jest ptakiem* i że *jest szary*; a więc wyrazy: *bieży, jest ptakiem, jest szary* — są orzeczeniami zdań.

Słówka *jest, są*, należące do orzeczenia, łączą je z podmiotem i nazywają się *łącznikami*.

Czasownik w wielu razach sam przez się tworzy zdanie, ponieważ w swej końcówce zawiera nie tylko łącznik, lecz również i pojęcie osoby, jako podmiotu czynności. Np. *Piszcie* (domyślny podmiot: *wy*). *Czytamy* (domyślny podmiot: *my*).

§ 2. Zdania dzielą się naprzód na zdania *pojedyncze* i zdania *złożone*.

Zdanie pojedyncze zawiera tylko jedną myśl, a formalnie tylko jeden łącznik. Jeżeli zdanie pojedyncze, oprócz podmiotu i orzeczenia, nic więcej w sobie nie zawiera, wtedy nazywa się *zdaniem pojedynczym nierozwiniętym*. Np. zdania: *Koń bieży — Wróbel jest ptakiem — Wróbel jest szary* — są to zdania pojedyncze nierozwinięte.

Zdanie pojedyncze rozwinięte jest takie, w którym oprócz podmiotu i orzeczenia są jeszcze inne dodatki, zwane *określeniami* i *dopełnieniami*, np. *Koń biegnie po łące. Bóg rządzi światem*.

Zdanie złożone jest to powiązanie kilku zdań, pozostających z sobą w pewnym związku myślowym, w jedną całość składniową. W zdaniu złożonym jest tyle zdań pojedynczych, ile ono zawiera czasowników orzekających (t. j. czasowników w trybie oznajmującym, warunkowym albo rozkazującym).

Weźmy np. następujące zdanie złożone: *Otóż ta chciwość zaślepiała ludzi, iż tego nie widzą, jeśli pospolita rzecz zginie, że nikt swego nie odzierży* (Górnicki). — Tutaj mamy 4 czasowniki orzekające (*zaślepiała, nie widzą, zginie, nie odzierży*), a więc i cztery zdania pojedyncze. Słówka *że, iż, jeśli* nie są członkami zdania, lecz służą tylko do połączenia zdań pojedynczych i nazywają się *spójnikami*.

Oprócz zdań pojedynczych, wchodzi w skład zdania złożonego często także i *skrót* zdań.

Skrót powstaje ze zdania pojedynczego przez zamianę czasownika orzekającego (t. j. trybu oznajmującego, warunkowego albo rozkazującego) na *imiestw*, przyczem spójnik się opuszcza. Np. *Wojski, rzuciwszy łopatkę, znudzony ciszą, idzie pomiędzy czeladkę* (Mick.). Tu mamy dwa skróty: *rzuciwszy łopatkę* (zam. *gdy rzucił łopatkę*) i *znudzony ciszą* (zam. *ponieważ był znudzony ciszą*).

Zdania pojedyncze, wchodzące w skład zdania złożonego, a również i skróty, oddzielają się od siebie przecinkami,

CZEŚĆ PIERWSZA.

O zdaniu pojedynczym.

I. Podmiot.

§ 3. Podmiot może być albo *gramatyczny*, albo *logiczny*.

Podmiot gramatyczny odpowiada na pytanie *kto?* albo *co?* i kładzie się zawsze w mianowniku.

Najczęściej podmiotem bywa rzeczownik, ale w jego zastępstwie może nim być także *zaimek, przymiotnik, liczebnik, imię-słów, bezokolicznik*, a nawet *przysłówek*, jak to widzimy z następujących przykładów:

Róża kwitnie. — *Ktoś* przed gankiem z bata pali. — *Bogaty* nie zawsze bywa szczęśliwy. — *Dwaj* już przyjechali. — *Pracujący* nie nudzi się. — *Pracować* jest naszym obowiązkiem. *Dzisiaj* jest nasze, a *jutro* może być nie naszym (= *dzień* dzisiejszy, *dzień* jutrzejszy).

Podmiot może być nie wyraźnym, lecz tylko *domyślnym*, mianowicie wtedy, gdy należy się domyślać, jako podmiotów, zaimków osobistych: *ja, ty, on, ona, ono, my, wy, oni, one*. Te zaimki bowiem w podmiocie zwykle opuszczamy, a kładziemy je wyraźnie tylko wtedy, gdy je wymawiamy z pewnym naciskiem. Np. nie mówmy już o tem! (podm. domyślny: *my*). *Ty* moją mi piosenkę zagraj, a *ja* stary zagram wam po swojemu. (Korzeniowski).

§ 4. Zdanie bezpodmiotowe. Bezpodmiotowem nazywa się zdanie, w którym niema ani wyraźnego, ani domyślnego podmiotu. Orzeczeniem zdania bezpodmiotowego jest *słowo nieosobowe* albo *wyrażenie nieosobowe*.

Słowa nieosobowe najczęściej wyrażają:

1) zjawiska przyrody, pogodę lub porę dnia; np. *błyska, grzmi, ociepla się, zmierzcha się, dnieje* i t. p.

2) zjawiska świetlne, ruchy, głosy i zapachy; np. *miga, roi się, wre, gore, szumi, hućzy, straszy, dudni, bucha, zionie, wieje, pachnie* i t. p.

3) uczucia fizyczne; np. *boli mię, ćmi się* (w oczach), *szumi* (w uszach), *pali* (w gardle) i t. p.

4) powodzenie; np. *wiedzie się, udaje się, szczęści się* i t. p.

Takie słowa nieosobowe używają się gramatycznie w 3 osobie l. poj. i w rodzaju nijakim; więc czas przeszły będzie: *grzmiało, ocieplilo się, bolało, zeszczęściło się* i t. p.

Przykłady: Od czasu do czasu *błyskało*. — W całym miasteczku *roiło się* od żołnierzy. — Siarką od nich *pachniało*.

Wyrażeniem nieosobowem nazywa się bezokolicznik, rzeczownik lub przysłówek, użyty nieosobowo w połączeniu ze słowami: *jest* albo *robi się* (w czasie przeszłym: *było, robiło się*), przyczem słowo *jest* w czasie teraźniejszym zwykle się opuszcza.

Do wyrażen nieosobowych należą:

1) Następujące bezokoliczniki: *widzieć, słyszać, czuć, znać, stać* (mię na co); np. Już *widzieć było* kościół. *Znać było* po nim zmęczenie. Nie *stać* mię na taki wydatek.

2) Takie wyrażenia: *jest czego żałować, niema czemu się dziwić; nie było gdzie siedzieć; jest dokąd się schronić* i t. p.

3) Niektóre rzeczowniki w 1 przyp. w połączeniu ze słowem *jest* albo *robi się* (*było, robiło się*), jako to: *trzeba, potrzeba, brak, wstyd, żal, szkoda, strach, dziw, czas, pora, mowa*, oraz przymiotnik rodz. żeńsk. *można* (z domyślnym rzeczownikiem rzecz). Np. *Trzeba było* wracać. *Szkoda czasu*. *Żal mi się* zrobiło tego człowieka. *Czas* wracać do domu. O czym *mowa?*

4) Przysłówki ze słowem *jest* albo *robi się*, jako to: *zimno, ciotłno, ciepło, gorąco, widno, ciemno, cicho, późno, wcześniej, smutno, wesóło, dobrze, źle, lepiej, gorzej* i t. p. Np. *Zrobiło się ciemno i cicho*. *Zrobiło mu się przykro*.

Do bezpodmiotowych należą także zdania, w których jakikolwiek czasownik wyraża czynność ludzką, której podmiotu nie znamy, albo nazwać nie chcemy. W tym celu używamy:

1) trzeciej osoby l. mn.; np. *Powiadają o nim* nadzwyczajne rzeczy.

2) trzeciej osoby l. poj. w połączeniu z zaimkiem zwrotnym *się*; np. Tak *się nie mówi*. *Robiło się*, co *się* mogło.

3) w czasie przeszłym i w trybie warunkowym używamy w tym celu osobnej formy nieosobowej na — *no* albo — *to*; np. *Mówiono o nim* wiele. *Zaczęto* robotę. *Sprawdzonoby to*.

Uwaga. Rzadziej w tem znaczeniu używa się 1 os. l. mn. albo 2 os. l. poj. Np. *Chwalimy* ludzi pilnych. *Próżno się* na polu *wadziysz*, jeśli doma nie *uradziysz*.

§ 5. *Podmiot logiczny*. Imię lub zaimek, oznaczające rzecz lub osobę, o której w zdaniu mówimy, a postawione nie w mianowniku, nazywamy *podmiotem logicznym*.

Podmiot logiczny kładzie się:

1) W dopełniaczu przy słowach nieosobowych, oznaczających obfitość i brak, *przybywanie* lub *ubywanie* czego, jako to: *starczy, wystarcza, niema, brakuje, nie staje, zbywa, przybywa, przebiera się, przyrasta, mnoży się, ubywa*. Np. W oknach *nie było światła*. W jesieni *wciąż dnia ubywa, a nocy przybywa*.

2) W bierniku kładzie się podmiot logiczny, gdy jest nim *liczebnik nieoznaczony*, albo *główny oznaczony*, poczynając od *pięciu*, albo *liczebnik zbiorowy*, sam lub w połączeniu z rzeczownikiem; słowo orzekające przyjmuje wtenczas formę nieosobową (t. j. używa się w 3 os. l. poj. rodzaju nijakiego). Np. *Przyjechało ich kilku*. *Pięć książek leży (leżało)* na stole. *Dwoje ludzi przybyło*. *Było trochę kłopotu*. *Pełno much* w pokoju. *Mało było* zwierzyny. *Jadła jest poddostatkiem*.

II. Orzeczenie.

§ 6. Orzeczeniem może być albo sam czasownik, np. *bieży*, albo też *imię* (t. j. rzeczownik, przymiotnik albo zaimek), a nawet *przysłówek* w połączeniu ze słowem *być*, np. *jest ptakiem, jest szary*. Słowo *być* w tym razie nazywa się *łącznikiem*.

Orzeczenie czasownikowe odpowiada na pytania: *co robi podmiot?* *co się dzieje z podmiotem?* i zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, a także w l. pojed. w rodzaju, a w liczbie mn. w formie osobowej lub rzeczowej; np. *My piszemy*. *Wy czytacie*. *Brat przyjechał*. *Siostra przyjechała*. *Chłopi przyjechali*. *Chłopy przyjechały*.

Uwaga 1. Formę rzeczową mogą mieć wszystkie rzeczowniki (np. *stoły, psy, chłopcy*); formę osobową mogą mieć tylko rzeczowniki osobowe męskie, a w rzadkich wypadkach (zwłaszcza w poezji) — i niektóre zwierzęce;

np. panowie, sąsiedzi, chłopci — ptacy wilcy, krucy (obok ptaki, wilki, kruki).

Uwaga 2. Jeśli podmiotem jest imię zbiorowe na — stwo, oznaczające męża i żonę, to orzeczenie kładzie się w l. mn. i w formie osobowej; np. państwo (t. j. pan i pani), królestwo (t. j. król i królowa) przyjechali.

Słowo *być* służy nie tylko za łącznik, ale może też być całkowitem orzeczeniem, mianowicie w znaczeniu *istnieć* albo *znajdować się*. W takim razie w zdaniu przeczącem przechodzi w nieosobowe *nie*ma, a podmiot logiczny kładzie się w dopełniaczu. Np. Bóg *jest* wszędzie. Czy Boga *nie*ma wszędzie? Ojciec *jest* w domu. Ojca *nie*ma w domu.

§ 7. Orzeczenie rzeczowne kładzie się w języku polskim rzadziej w mianowniku, częściej w narzędniku.

W mianowniku można użyć orzeczenia rzeczownego, gdy oznacza przyrodzony i stały stan lub przymiot podmiotu, zwłaszcza: płeć, narodowość, wyznanie, stałe zajęcie, charakter, nazwisko i t. p.

Przykłady: Ja jestem *stara kobieta*. (Krasz.).—Mój ojciec był *żyd*. (Korz.). — Hrabia *pyszałek*, *głupiec*, a Gerwazy *łotr*. (Mick.).—Jam nie *Babinicz*, jam *Kmicic*. (Sienk.).

W mianowniku kładzie się orzeczenie *koniecznie*, gdy następuje po słówkach: *jest to*, *są to*, *to nie*, *to*, np. *To jest mój brat*. Porządek *jest to ład*, *jest to rozum*. Twoje nadzieje *to gruszki* na wierzbie.

W narzędniku kładziemy orzeczenie rzeczowne, gdy oznacza stan lub przymiot *niestały*, *przygodny*, tylko w pewnych warunkach przynależny podmiotowi.

Przykłady: Skawinski był *kopaczem złota* w Australji, *poszukiwaczem diamentów* w Afryce, *strzelcem rządowym* w Indjach Wschodnich. (Sienk.). — *Matką* mi przeszłość, a *piastunką* życie. (Krasz.).

Oprócz tego kładzie się orzeczenie rzeczowne w narzędniku po słowach: *stać się*, *zostać*, *pozostać*, *zdawać się*, *okazać się*, *zwać się*, *nazywać się*, *urodzić się*, *być nazywanym*, *być ochrzczonym*, *być obranym*, *mianowanym*, *ogłoszonym* i t. p. (Orzeczenie skutkowe).

Przykłady: Smutek *smutkiem* zostanie. (Mick.).—Ogrodniczka *dziewczynką* zdawała się małą. (Mick.). — Panem *się* nikt *nie* rodzi. (Szymonowicz).

Uwaga. Przy słowach *zwać się*, *nazywać się* orzeczenie rzeczowne kładzie się w mianowniku, jeśli niem jest imię własne. Np. *Nazywam się Hreczecha*. (Mick.).

§ 8. Orzeczenie przymiotne zgadza się z podmiotem w liczbie i rodzaju (w liczbie mn. w formie osobowej lub rzeczowej), oraz w przypadku, kładzie się więc w mianowniku.

Przykłady: Pogoda była *prześliczna*, *czasranny*. (Mick.).— Wyście *krzepcy* i *zdrowi*. (Mick.). — Noce były *chłodne*. (Krasz.).

Obecnie często kładą orzeczenie przymiotne w narzędniku (np. *Pogoda była prześliczną*); ale jest to nadużycie. Właściwie narzędnik może być tu użyty tylko wtedy, gdy łącznik *być* jest użyty w bezokoliczniku; np. *Uczeń powinien być pilnym*.

Jeśli podmiotem zdania jest *przysłówka*, albo też używa się w rodzaju *żeńskim* z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem *rzecz*. Np. *Zganić jest łatwo* (*rzecz łatwa* lub tylko: *łatwa*), *naprawić trudno* (*trudna*, *rzecz trudna*).

Uwaga. Błędem jest użycie rodzaju *nijakiego* w orzeczeniu przymiotnem, jeśli podmiot jest wyrażony przez *bezokolicznik* lub przez całe zdanie *podmiotowe*. Nie mówi się więc: *Jest osobliwe*, *dziwne* (*osobliwym*, *dziwnym*), *żeście tego nie widzieli*—*lecz*. *Osobliwa*, *dziwna rzecz* (albo: *jest rzeczą osobliwą*, *dziwną*), *żeście tego nie widzieli*.

III. Określenia rzeczownika.

§ 9. Określenie rzeczownika odpowiada na pytania: *jaki?* *który?* *czyj?* *ile?*

Określenie rzeczownika może być albo przymiotne, albo rzeczowne.

Określeniem przymiotnem nazywamy przymiotnik, zaimek, liczebnik albo imiesłów, dodany do rzeczownika, jako dodatek objaśniający.

Określenie przymiotne zgadza się z rzeczownikiem określającym w liczbie i przypadku, a oprócz tego w liczbie pojed. w rodzaju, w l. mn. w formie osobowej lub rzeczowej. Mówimy np. *Ten mój nowy kwitnący sad*; *jedna nasza dobra sąsiadka*; *tego mojego kwitnącego sadu*; *ci nasi dobrzy pracujący sąsiedzi* (chłopi, gospodarze); *te nasze dobre pracujące chłopcy* (gospodynie, woły, maszyny).

Wyjątek co do zgody stanowią: 1) *liczebniki nieoznaczone* i *liczebniki główne oznaczone, poczynając od 5*, oraz *liczebniki zbiorowe* (dwoje, troje i t. d.), które w 1 i 4 przypadku nie zgadzają się z rzeczownikiem, gdyż w tych przypadkach rzeczownik kładzie się po nich stale w *dopełniaczu*; w przypadku zaś 2, 3, 6 i 7 wszystkie te liczebniki (oprócz zbiorowych) odmieniają się zgodnie z rzeczownikiem; liczebniki zbiorowe tylko w 3 i 7 przyp. odmieniają się zgodnie z rzeczownikiem. Np. 1 pięć (kilka) książek, 2 pięciu (kilku) książek, 3 pięciu (kilku) książkom, 4 pięć (kilka) książek, 6 pięcioma (kilkoma) lub pięciu (kilku) książkami, 7 o pięciu (kilku) książkach; dwoje ludzi, dwojga ludzi, dwojgu ludziom (lub ludzi), dwojgiem ludzi, o dwojgu ludziach.

2) Drugi wyjątek stanowią *przymiotniki*, połączone z zaimkami *co, coś, nic*. Przy tych bowiem zaimkach, położonych w przyp. 1 lub 4, przymiotnik kładzie się w *dopełniaczu*; np. *co nowego, coś pięknego, nic dobrego*; w innych zaś przypadkach przymiotnik się odmienia zgodnie z zaimkiem; np. On nie ufa *niczemu nowemu*, pragnie *czegoś nowego*, o *niczem pożytecznem* nie myśli i t. p.

§ 10. *Określenie rzeczowne*, t. j. rzeczownik określający drugiego rzeczownik, może być z rzeczownikiem określanym w dwojakim stosunku albo w stosunku *zgody*, albo w stosunku *przynależności*.

W pierwszym razie dodajemy imię bardziej szczegółowe, ściślejsze, bezpośrednio do imienia ogólniejszego w tym samym przypadku. Takim określeniem rzeczownem bywają najczęściej imiona *własne* po imieniu pospolitem, oznaczającym *tytuł, stan, pokrewieństwo*, np. król *Salomon*, pan *Wojciech*, ksiądz *Piotr*; albo też imieniem *własnym geograficznym*, dodanem do pospolitego; np. miasto *Warszawa*, rzeka *Wisła*, góra *Kazbek*, ulica *Widok* i t. p.

Od takiego określenia rzeczownego należy odróżniać *dopowiedzenie*.

Dopowiedzenie nie jest prostym członkiem zdania, lecz skrótem całego zdania określającego, i dlatego oddziela się przecinkami; zwykle nie jest jednowyrazowe, lecz składa się z rzeczownika z jakimkolwiek określeniem. Np. Mickiewicz, *największy poeta polski*, umarł w Konstantynopolu=*który był największym poetą polskim*.

W stosunku *przynależności* (a nie *zgody*) pozostają z rzeczownikiem określanym: *dopełniacz określający* i *określenie przyimkowe*.

Dopełniacz określający — jest to drugi przypadek rzeczownika albo zaimka, dodany jako określenie do innego rzeczownika. Np. Pan godził spory *włościan*. (*Mick.*).— U stóp moich kraina *dostatków i krasy* (*Mick.*).

Przy rzeczownikach *słownych* na—*nie* i—*cie*, oraz przy innych rzeczownikach, oznaczających czynność, może stać dwojaki dopełniacz: *podmiotowy* i *przedmiotowy*; ostatni nie jest określeniem, lecz dopełnieniem rzeczownika słownego.

Np. dopełniacz *podmiotowy*: Słychać *rżenie koni* i *gwar myśliwców*=*konie rżą* i *myśliwcy gwarzą*.

Dopełniacz przedmiotowy: Dzień zeszedł na *kowaniu koni, karmieniu psów, zbieraniu i czyszczeniu broni*=*kuto konie, karmiono psy, zbierano i czyszczono broń*.

Porównaj: Obawa *tego człowieka* jest wielka (*dopełniacz podmiotowy*): obawa *kary* wstrzymała go od zbrodni (*dopełniacz przedmiotowy*).

Określenie przyimkowe — jest to rzeczownik (lub zaimek) z przyimkiem, dodany jako określenie (na pyt. *jaki?*) do innego rzeczownika; np. strzecha *ze słomy* (= *słomiana*); praca *bez celu* (= *bezczelowa*); droga *do Lublina* (= *lubelska*); dół *na cztery stopy* (= *czterostopowy*).

IV. Określenie czasownika i przymiotnika.

§ 11. *Określeniem czasownika i przymiotnika* może być albo *przystówek*, albo *rzeczownik z przyimkiem*, albo *rzeczownik* w 2, 4 lub 6 przyp. *bez przyimka*.

Określenie czasownika i przymiotnika nazywa się inaczej *określeniem okoliczności*, gdyż wyraża różne okoliczności — *czasu* lub *miejsca*, *przyczyny* lub *celu*, *sposobu* lub *stopnia* — wśród których przymiot istnieje, lub czynność się odbywa.

Np. Chłopak *w zimie* (kiedy?) siadywał *za piecem* (gdzie?) i poplakał *cicho* (jak?) *z zimna* (dlaczego?), a czasem (kiedy?) *z głodu* (dlaczego?) (*Sienk.*).

§ 12. *Określenie okoliczności miejsca* odpowiada na pytanie: *gdzie? którędy? skąd? dokąd? jak daleko?*

Na pyt. *gdzie?* okoliczność miejsca wyrażają albo *przysłówki miejscowe* (np. *tu, tam, gdzieś, wszędzie, nigdzie*), albo *rzeczowniki* lub *zaimki z przyimkami*: *pod, nad, przed, za, między* (z narzędn.), *w, na, przy* (z miejscownikiem), *koto, około, obok, wprost, powyżej, poniżej, blisko, wewnątrz, zewnątrz, wzdłuż*.

wpoprzek, w pobliżu, opodal, nieopodal, u (z dopełniaczem) i t. p. Np. Byliśmy tu, u stryja, pod dębem, nad jeziorem, przed domem, za domem, między drzewami, w domu, na polu, przy rodzicach, koło domu, obok młyna, blisko lasu i t. d.

Na pyt. *któredy?* wyrażają okoliczność miejsca: albo przysłówki (*tędy, tamtędy, wszędy*), albo narzędnik rzeczowników, albo rzeczownik z przyimkami: *przez, na, (z 4 przyp.), po (z 7 przyp.), mimo (z 2 przyp.)*. Np. Nie *tędy* jedź, lecz *drogą, lasem, przez wieś, na Kraków, po ulicy, mimo kościoła* i t. p.

Na pyt. *dokąd?* wyrażają okoliczność miejsca: albo przysłówki (*dotąd, potąd*), albo rzeczowniki z przyimkami: *do (z 2 przyp.), ku, przeciw, przeciwko (z 3 przyp.), pod, nad, przed, za, między, pomiędzy, w, na (z 4 przyp.)*. Np. Idziemy *do stryja, ku domowi, przeciw wiatrowi, pod dach, nad rzekę, przed dom, za ogród, między drzewa, w las, na pole*.

Na pyt. *skąd?* wyrażają okoliczność miejsca: albo przysłówki (*stąd, stamtąd, znikąd, zewsząd* i t. p.), albo rzeczowniki z przyimkami *z, od (z 2 przyp.)* lub z przyimkami złożonemi: *z pod, z nad, z przed, z za, z pomiędzy, z pośród, z wewnątrz, z zewnątrz (z 2 przyp.)*. Np. Idziemy *z domu, od stryja, z pod lasu, z nad rzeki, z przed kościoła, z za ogrodu, z pomiędzy drzew, z pośród drzew* i t. p.

Na pyt. *jak daleko?* wyrażają okoliczność miejsca: oprócz przysłówków (*daleko, blisko*), albo rzeczowniki w 4 przyp. bez przyimka, albo rzeczowniki w 4 przyp. z przyimkiem *o*. Np. Ujechaliśmy *milę*; uszliśmy *sto kroków*, *kawał drogi*; mieszkamy *stąd o milę, o tysiąc kroków, niedaleko, blisko*.

§ 13. Określenia okoliczności czasu odpowiadają na pytania: *kiedy? w jakim czasie? jak często? odkąd? (jak dawno?) dokąd? jak długo?*

Na pyt. *kiedy?* okoliczność czasu oznacza się albo przysłówkami (*teraz, wtedy, dziś, jutro, niegdyś, potem, nigdy, zaraz* i t. d.), albo 2 lub 6 przypadkiem bez przyimka, albo rzeczownikiem z przyimkami: *w, na, o, z, za, po, przed, podczas, wśród, ku, pod, nad, koło, około, blisko*. Np. Przyjechaliśmy *wieczorem, pierwszego maja, w nocy, w deszcz, o północy, ze wschodem słońca, za dnia, po wieczery, przed południem, podczas sloty, wśród dnia, ku wieczorowi, pod wieczór, nad ranem, koło południa, blisko północy*. Albo jeszcze wyrażeniami takimi, jak: *Temu tydzień, temu rok, dwa lata temu* i t. d.

Uwaga. Narzędnik bez przyimka używa się, gdy chcemy oznaczyć ogólnie *porę dnia* lub *roku*; np. *rankiem, wieczorem, nocą, latem, zimą, jesienią*. Podobnie używamy przyimka *w* z 7 przyp. na oznaczenie *pory dnia* lub *roku*, oraz *okresu* życia ludzkiego lub dziejów ludzkości, na pyt. *kiedy?* Np. *w nocy, w zimie, w dzieciństwie, w starości, w starożytności, w wiekach średnich, w okresie piastowskim* i t. p. Drugi przypadek rzeczownika z określeniem, albo też przyimek *w* z 7 przyp. oznacza moment czasu *ściśle określony* na pyt. *kiedy?* Np. *Dnia 27-go stycznia roku 1897* lub *w dniu 27-mym stycznia w roku 1897. Przeszłego lata* lub *w przeszłym lecie*.

Również na pyt. *kiedy?* dni tygodnia oznaczają się zapomocą przyimka *w* z 4 przyp.; święta — zapomocą przyimka *na* z 4 przyp.; godziny — zapomocą przyimka *o* z 7 przyp.; kwadransy — przez przyimek *o* z 4 przyp. Np. Wyjędziemy *w sobotę, na Boże Narodzenie, o piątej, o kwadrans na szóstą* i t. p.

Na pyt. *w jakim czasie?* (w ile godzin, dni, tygodni, miesięcy, lat?) przy słowach *dokonanych* wyraża się przeciąg czasu zapomocą przyimków *w* lub *przez* z 4 przyp. albo zapomocą wyrażen przyimkowych: *w ciągu, w przeciągu* z 2 przyp. Np. Skończyłem robotę *w dwie godziny, przez jedną noc, w ciągu tygodnia* i t. p.

Na pyt. *jak często?* używają się zwykle przysłówki liczebne: *raz, dwa razy, trzy razy, dwakroć, trzykroć* i t. d., albo też wyrażenia: *co godzina, co rok* i t. p. Np. Wyjeżdżam *dwa razy na tydzień*.

Na pyt. *odkąd?* (*od jakiego czasu? jak dawno?*) używa się zwykle przyimek *od* z dopełniaczem. Np. Nie widziałem go *od roku, od rana, od czasu jego przyjazdu* i t. p.

Na pyt. *dokąd?* (*pokąd, od jakiego czasu?*) okoliczność czasu wyraża się zwykle przez przyimek *do*, *aż do* z dopełniaczem, niekiedy przez *po* z biernikiem. Np. Zaczekam *do jutra; aż do niedzieli; po dzień dzisiejszy*.

Na pyt. *jak długo?* na oznaczenie *trwania* czyli *rozszerzenia* czasu przy słowach *niedokonanych* używa się 4 przyp. bez przyimka. Np. Pracowałem *cały dzień, dwie godziny* i t. p.

§ 14. Określenie okoliczności przyczyny oznacza: skutek czego powstaje czynność, stan lub przymiot, wyrażony orzeczeniem, i odpowiada na pytania: *czemu? dlaczego? przez co? od czego? z czego? za co? z jakiego powodu?*

Określenie przyczyny wyraża się: albo narzędnikiem bez przyimka, albo rzeczownikiem (lub zaimkiem) z przyimkami: *od, z, dla* (z 2 przyp.), *przez, za, na* (z 4 przyp.), albo zapomocą wyrażen przyimkowych: *wskutek, skutkiem, z powodu, z przyczyny, z winy, za sprawą, z rozkazu, z porady, na mocy, wobec* (z 2 przyp.), *dzięki* (z 3 przyp.), *ze względu na* (z 4 przyp.). Np. Zemlał od gorąca, z głodu. Zrobiłem to dla braku czasu, na twe żądanie, z jego rozkazu, na mocy prawa, ze względu na dobro publiczne. Zachorowałem przez ciebie, wskutek zaziębnienia, z twojej winy, z przyczyny zimna, dzięki tobie. Ukarano (nagrodzono, pochwalono) go za lenistwo, za pilność i t. p.

Do określeń przyczyny należy także określenie *sprawcy*, a także określenia *warunku* i *ustępstwa*.

Określenie *sprawcy* wyraża się przy stronie biernej czasownika przyimkiem *przez* z 4 przyp. lub *od* z 2 przyp., a jeśli sprawcą jest przedmiot nieżywy, także narzędnikiem bez przyimka. Np. Syn jest pochwalony *przez ojca* albo *od ojca*. Dach jest oświecony *słońcem*. — Przy stronie czynnej określenie *sprawcy* zawsze się wyraża zapomocą przyimka *od*. Np. Mam to (dostałem, otrzymałem, słyszałem, nauczyłem się tego) *od brata*.

Określenie *warunku* czyli przyczyny koniecznej, na pytanie *pod jakim warunkiem? w jakim razie?* wyraża się zapomocą rzeczowników z przyimkiem *z* (z 6 przyp.), *bez* (z 2 przyp.) i *przy* (z 7 przyp.), oraz zapomocą wyrażen przyimkowych: *pod warunkiem, w razie, w przypadku* (czego), *na miejscu* (czyjem). Np. *Ze mną* (t. j. jeśli będziesz ze mną) zwyciężysz. *Bez obrony* wiednie pieszczotny powój. *W razie* nieszczęścia pomogę ci. *Na twojem miejscu* postąpiłbym inaczej.

Ustępstwem czyli *przyzwoleniem* nazywamy przyczynę, nie wystarczającą do przeszkodzenia skutkowi, wyrażonemu w orzeczeniu.

Określenie *ustępstwa* odpowiada na pyt. *mimo czego?* i wyraża się rzeczownikiem lub zaimkiem z następującymi przyimkami i wyrażeniami przyimkowymi: *mimo, pomimo* (z 2 lub 4 przyp.), *wbrew, przeciw* (z 3 przyp.), *przy* (z 7 przyp.), *na przekór* (czemu), *bez względu* (na co). Np. Zrobił to *mimo zakazu, wbrew prawu, przeciw woli* rodziców, *naprzekór wszystkim, bez względu na następstwa*; jest lekkomyślny *przy tylu zaletach*.

§ 15. Określenie okoliczności celu odpowiada na pytania: *dla czego? naco? poco? w jakim celu?*

Określenie celu wyraża się najczęściej przez przyimki: *do, dla* (z 2 przyp.), *ku, gwoi* (z 3 przyp.), *na, po* (z 4 przyp.), lub zapomocą wyrażen przyimkowych *celem, w celu* (z 2 przyp.). Np. Ta rzecz służy (jest przeznaczona, używa się) *do użytku* codziennego, *ku zabawie, na pożytek* ludzki. Urządziłem to *dla przyjemności, gwoi przyjaciółom, celem zwrócenia* uwagi. Poślij *po* doktora. Pójdziemy *na grzyby*.

Przy słowach, oznaczających ruch, okoliczność celu wyraża się także zapomocą *bezokolicznika*. Np. *Przychodzę pracować*; *biegnę mu pomóc*; *idę spać*.

§ 16. Określenie okoliczności sposobu odpowiada na pytania: *jak? jakim sposobem?*

Wyraża się: 1) najczęściej przez *przysłówki* i *wyrażenia przysłówkowe*, jako to: *tak, owak, inaczej, podobnie, powoli, prędko, dobrze, źle, po łacinie, z niemiecka, wskok, wlot, oburącz* i t. p. Np. Niewinność mówi *jasno i otwarcie*. (Korz.). Jankiel wymknął się *milczkiem, oklep*. (Mick.).

2) Często samym *narzędnikiem* bez przyimka, zwłaszcza, jeżeli rzeczownik sam przez się wyraża pojęcie sposobu; np. *takim sposobem, trybem, порядkiem, obyczajem, wzorem* i t. p. Np. Dziś nowym *zwyczajem* my na naukę młodzież do stolicy dajem. (Mick.).

3) Zwykle narzędnikiem z przyimkiem *z*, albo dopełniaczem z przyimkiem *bez*. Np. Pisać trzeba *do wyższych z uszanowaniem, do równych ze względem, do niższych z uprzejmością*. (Kras.). Reszta nocy przeszła *bez przygody*. (Sienk.).

4) Rzadziej przez inne przyimki (*w, na, po, według, podług, stosownie do*), oraz przez *imiestów przysłówkowy* na—ęc. Np. Dzień cały przeszedł mu *w pracy, część nocy na naradzie*. (Sienk.). Urządziliśmy się *po swojemu, według życzenia, stosownie do rozkazu*. Stanisław *milcząc* podparł siwą brodę. (Brodz.).

Sposobem *porównawczym* określenie sposobu wyraża się *narzędnikiem* albo *reczownikiem* z wyrażeniami przyimkowymi: *naksztalt, na podobieństwo, na sposób, na wzór, podobnie do* (kogo, czego), albo też przez połączenie nazw przedmiotów porównywanych zapomocą przysłówek: *jak, jako, jakby, niby*. Np. Wpadł do mnie *piorunem, na podobieństwo pioruna, podobnie do pioruna, jak piorun*.

Skutkowe określenie sposobu wyraża się zwykle przez przyp. 4-ty z przyimkiem *w* lub *na*. Np. *potłuc w drobne kawałki, rozbić w puch, zetrzeć w proch, zgnieść na miazgę, podrzeć*

na strzepy, zwinąć w trąbkę, zebrać w kupę, złożyć nakrzyż, zemleć na mąkę, obrócić w perzynę, podzielić na części i t. p.

Do określeń sposobu należy także określenie narzędzia i środka, które się wyraża:

1) Przez *narzędnie* bez przyimka (lecz tylko od imion przedmiotów nieżywotnych, zwierzęcych i oderwanych); np. kraje nożem; rąbie siekierą; biję kijem; orzę końmi; dochodzę czego rozumem; zwyciężam wytrwałością.

2) Przyimkiem *przez* z przyp. 4-ym lub wyrażeniami przyimkowymi: z pomocą, zapomocą, za pośrednictwem czyjem. Np. Zrobiłem to przez brata, z pomocą brata, za pośrednictwem brata. Za czyją sprawą, staraniem, zgodą, zezwoleniem.

3) Niekiedy zapomocą innych przyimków; np. grać na skrzypcach, prowadzić na pasku, chodzić na szczytach, zamknąć na klucz, trzaskać z bicia, chodzić o kuli, żyć o chlebie i wodzie, uderzyć w bęben, grać w karty i t. p.

§ 17. Określenie stopnia odpowiada na pytania: *jak? jak bardzo? jak dalece?* Należy zwykle do przymiotników i przysłówków (gdy określenie sposobu należy zwykle do czasowników).

Przy stopniu równym przymiotników i przysłówków, a także przy czasownikach stopień określa się zapomocą przysłówków i wyrażen przysłówkowych: *bardzo, wielce, wiele, mało, wcale nie, zgoła, trochę, dosyć, nader, zanadto, za, zbyt, prawie, całkiem, nadzwyczaj, niezmiernie, zupełnie, mniej, więcej, bardziej, tak dalece, w wysokim stopniu, do tego stopnia* i t. p.

Przy stopniu wyższym przymiotników i przysłówków, oraz przy czasownikach ze znaczeniem stopnia wyższego (np. *przewyższać, woleć, wzmacniać się*), — stopień czyli miara na pyt. *o ile?* określa się albo przez przysłówki i wyrażenia przysłówkowe miary (np. *wiele, o wiele, daleko, coraz, trochę, nieco, mało, co, jeszcze, bez porównania, nieskończenie* i t. p.), albo przez przyimek *o* z przyp. 4-ym; np. *o połowę, o głowę, o cał mniejszy* lub większy.

Porównawcze określenie stopnia wyraża się przy stopniu równym zapomocą spójników przysłówkowych: *jak, jako, jakby, niby*, a przy stopniu wyższym zapomocą spójników przysłówkowych: *niż, niżeli, niżeli, aniżeli*, albo też przez przyimki *od* (z 2 przypadkiem) i *nad* (z 4-ym przyp.). Np. Brat jest wyższy jak ja, jest wyższy, niż ja, wyższy ode mnie, nie ma więcej nad lat szesnaście i t. p.

V. Dopełnienia.

§ 18. *Dopełnieniem* nazywa się dodatek, przynależny czasownikom przedmiotowym, rzeczownikom słownym, pochodzącym od takich czasowników, oraz przymiotnikom względnym, a przynależny im z konieczności, czyli z samej natury czynności, lub przymiotu, przez nie wyrażonego.

Są bowiem czasowniki podmiotowe i przedmiotowe.

Czasowniki podmiotowe oznaczają takie stany, które się zamykają w samym podmiocie i nie pozostają w żadnym koniecznym stosunku z jakimkolwiek przedmiotem zewnętrznym; np. *kwitnąć, żółknąć, umrzeć, leżeć, iść* i t. p. Przy takich słowach nie można się pytać ani *kogo? czego?* ani *komu? czemu?* ani *kogo? co? i t. d.*

Czasowniki przedmiotowe zaś wyrażają taką czynność podmiotu, która w samym podmiocie zamykać się nie może, lecz w skutkach swych objawia się zawsze w jakim przedmiocie zewnętrznym. Np. *chwalić* można tylko *kogo* albo *co*, *unikać* — *kogo* albo *czego*, *pomagać* — *komu* albo *czemu*; bez tych przedmiotów zewnętrznych czynność chwaleń, unikania, pomagania nie ma żadnego sensu. Więc *chwalić, unikać, pomagać* — są to słowa przedmiotowe, a wyraz, oznaczający przedmiot, w którym się objawia czynność, przez nie wyrażona, nazywa się *dopełnieniem* tych czasowników. Słowa podmiotowe zaś żadnego dopełnienia przy sobie mieć nie mogą.

Przymiotniki względne są takie, które wyrażają przymiot, objawiający się dopiero w jakim przedmiocie zewnętrznym, które więc wymagają dopełnienia; np. *ciekawy* *czego*, *podobny* *do kogo*.

Dopełnienia wyrażają się zapomocą przypadków zależnych (t. j. wszystkich, oprócz mianownika i wołacza), bez przyimka lub z przyimkiem; odpowiadają więc na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? co? kim? czem? o kim? o czem?*

Słowa przedmiotowe dzielą się na *przechodnie* i *nieprzechodnie*.

Słowem *przechodniem* nazywa się takie słowo, które może być użyte zarówno po stronie *biernej*, jak po stronie *czynnej*. Np. Nauczyciel *chwali* ucznia = *Uczeń jest chwalony* przez nauczyciela. Bóg *rządzi* światem = *Świat jest rządzony* przez Boga. Oczekujemy siostry = *Siostra jest przez nas oczekiwana*.

Takie dopełnienie słowa *przechodniego*, które przy zamianie na stronę bierną staje się podmiotem zdania, nazywa się *dopełnieniem bliższem*.

Dopełnienie bliższe w języku polskim stać może w przypadkach 4, 2 lub 6, np. chwalić kogo, co, oczekiwać kogo, czego, rządzić kim, czem.

Takie czasowniki, które nie mogą tworzyć strony biernej, nazywają się *nieprzechodniemi*.

Dopełnienie słów nieprzechodnich, oraz takie dopełnienie słów przechodnich, które przy zamianie na stronę bierną nie może być podmiotem zdania, nazywa się *dopełnieniem dalszem*. Np. Pomagaj bliźniemu. On zajmuje się *interesami*. Możesz na mnie polegać. Dałem bratu książkę.

Dopełnienie dalsze może stać we wszystkich przypadkach zależnych bez przyimka lub z przyimkiem.

Uwaga. Osobne stanowisko zajmują słowa zwrotne, t. j. połączone z zaimkiem się. Większość z nich należy do słów *przedmiotowych* (nieprzechodnich), t. j. mogą mieć przy sobie dopełnienie; np. bać się czego, dziwić się czemu, brzydzić się czem.

§ 19. *Dopełnienie bliższe w 4 przypadku* oznacza przedmiot, zupełnie i stanowczo opanowany przez czynność, wyrażoną czasownikiem.

Przykłady: *Bogatego* wiozą cugi, *ubogiego* noszą sługi. (*Mick.*). Dziwne na ziemi przebyłam koleje. (*Korzen.*). Przeplacasz w chatce tę noc burzliwą. (*Słowacki*).

Dopełnienie bliższe w 2-gim przypadku może być dwojakie: *dopełnienie bliższe częściowe* i *dopełnienie bliższe przedmiotu niedosięgniętego*.

Dopełnienie bliższe częściowe w 2 przyp. używa się przy czasownikach przechodnich, wyrażających czynność, wskutek której czegoś przybywa albo ubywa, t. j. oznaczających pojęcia *dać* lub *wziąć*, zwłaszcza złożonych z przyimkami: *do-*, *przy-*, *u-*, *od-*, *nad-*, jeżeli czynność obejmuje tylko część przedmiotu lub obejmuje go na pewien tylko czas. Jeżeli zaś czynność rozciąga się na cały przedmiot i stanowczo go ogarnia, to i te słowa rządzą 4 przyp.

Np. *dać*, *udzielić*, *obiecać*, *sprzedać*, *przynieść*, *zostawić*, *posłać*, *dodać*, *dosypać*, *dorzucić*, *domieszać*, *przydać*, *przysypać*, *nadłożyć*, *nadstawić*—*co* lub *czego*;—*wziąć*, *otrzymać*, *kupić*, *ukraść*, *nabyć*, *ująć*, *urwać*, *uciąć*, *ułamać*, *odjąć*, *odsypać*,—*co* lub *czego*.

Zawsze używa się dopełnienie bliższe *częściowe*, a nigdy 4-ty przypadek:

1) przy słowach: *dotykać*, *próbować*, *skosztować*, *pożyczyć*, *słuchać*;

2) przy słowach, złożonych z przyimkiem *do*, które oznaczają dokonanie czynności, wyrażonej przez słowo niezłożone, np. *doczytać* ostatniej stronicy, *dopić* szklanki, *dochować* tajemnicy, *dotrzymać* słowa, *dopełnić* wyroku, *dopiąć* celu i t. p.

3) przy słowach przechodnich, złożonych z przyimkiem *na*, a oznaczających zrobienie lub przygotowanie czego w wielkiej ilości, których niezłożone rządzą 4 przyp. Np. *nałapać* much, *narąbać* drzew, *narobić* wrzasku, *napieć* bułek, *naznosić* kwiatów i t. p.

Dopełnienie bliższe przedmiotu niedosięgniętego w 2-im przyp. oznacza przedmiot, którego czynność czasownika albo wcale *nie dosięga*, albo od którego ta czynność coś *oddala*. W pierwszym razie nazywamy je dopełnieniem bliższym *ujemnem*, w drugim razie—dopełnieniem bliższym *oddalenia*.

Dopełnienie bliższe ujemne w 2 przyp. kładziemy:

1) przy wszystkich czasownikach przechodnich, rządzących w zdaniu twierdzącem przyp. 4-ym, jeśli sam czasownik jest zaprzeczony (zapomocą przysłówka *nie*), oraz przy czasownikach, które same przez się mają znaczenie przeczące, jako to: *przeczyć*, *odmawiać*, *żałować*, *skąpić*, *zazdrościć*, *zabraniać*, *zakazywać*, *chybić*, *unikać*, *zaprzestać*, *zaniechać*, *nienawidzieć* czego, a także *zapomnieć* (czego, co lub o czem).

2) przy słowach przechodnich, oznaczających *pożądanie* przedmiotu, którego się nie posiada, jako to: *pragnąć*, *łaknąć*, *żądać*, *życzyć* (sobie), *wymagać*, *wzywać*, *szukać*, *pytać*, *oczekiwać*, *wyglądać*, *potrzebować* i t. p.

Dopełnienie bliższe oddalenia w 2 przyp., oznaczające przedmiot, od którego coś oddalamy lub usuwamy, kładzie się przy słowach, oznaczających *strzec* i *bronić*, jako to: *strzec*, *pilnować*, *bronić*, *chronić*, *przestrzegać*, *doglądać* czego.

Dopełnienie bliższe w 6 przypadku używa się przy słowach przechodnich:

1) oznaczających *rządzenie*, jako to: *rządzić*, *kierować*, *władać*, *rozporządzać*, *zawładnąć*, *szafować*, *administrować*, *dowodzić*, *powozić*, *zawiadować*, *powodować*;

2) oznaczających *pogardę*, jako to: *gardzić*, *pogardzać*, *pominać*, *poniewierać*;

3) oznaczających *ruch* przechodni, to jest czynność podmiotu, wprawiającą w ruch przedmiot zewnętrzny; jako to: *poru-*

sząć, rzucać, miotać, kołysać, trząść, chwiać, szastać, sypać, obrać, wywijać i t. p.

Uwaga. Prawie wszystkie słowa przechodnie, rządzące 6-ym przyp., mogą rządzić i przyp. 4-ym.

§ 20. Dopełnienie dalsze w 4-ym przypadku mają przy sobie słowa nieosobowe: *martwi, korci, boli, swędzi, mierzi, mdli mię, oraz stać mi na co.*

Dopełnienie dalsze w 2 przypadku. Ze słów przechodnich mają dopełnienie dalsze w 2 przyp. (obok dopełnienia bliższego w 4 przyp.) słowa: *uczyć, oduczyć, nabawić i pozbawić kogo czego.* Np. Mnie ty będziesz rozumu uczyła? Ja mogę ciebie dziś pozbawić życia.

Dopełnienie dalsze w 2 przypadku ma również wiele słów zwrotnych, a szczególnie:

1) złożone z przyimkiem *do*, a oznaczające otrzymanie pewnego przedmiotu zapomocą czynności, wyrażonej przez czasownik niezłożony; np. *doszukać się czego* = otrzymać coś wskutek szukania; podobnie: *poprosić się, dopytać się, dosłużyć się, dorobić się, dogrzebać się, dobić się, domyslić się, dorwać się, doczekać się czego i t. p.*

2) złożone z przyimkiem *na*, a oznaczające nasycenie się czynnością, wyrażoną słowem niezłożonym; np. *najeść się, napić się, nasłuchać się, naczytać się czego i t. p.*

3) oznaczające dotykanie (np. *dotknąć się, czepić się, chwycić się i t. p.*), *strzeżenie się* (np. *strzec się, chronić się*) i *obawę* (np. *bać się, lękać się*), oraz: *radzić się, wstydzić się, spodziewać się i inne.*

Oprócz tego, mają dopełnienie dalsze w 2 przypadku rzeczowniki, używane w znaczeniu wyrażen nieosobowych: *trzeba, potrzeba, szkoda, żal, wstyd, strach, brak czego.*

Dopełnienie dalsze w 3 przypadku kładzie się przedewszystkiem przy słowach *przechodnich*, które obok dopełnienia bliższego rzeczowego w 4 lub w 2 przyp. dopuszczają jeszcze stosunek czynności do jakiej osoby, a zwłaszcza oznaczające: *dać i brać; powiedzieć i pokazać; pozwolić, zabronić i rozkazać; wybaczyć, nagrodzić, zawdzięczać, życzyć, uczynić, oraz słowa podobnego znaczenia.*

Przykłady: *Podajcie rękę upadającemu. (Korzen.).* Ta-
deusz jedną ręką pokazał im chmurę. (Mick.). Bojaźni
sercu, oczom leż zabronię. (Korzen.).

Ze słów *nieprzechodnich* otrzymują dopełnienie dalsze w 3 przyp. oznaczające: *pomagać, szkodzić, przeszkadzać*; oznaczające: *przychylność i nieprzychylność*; oznaczające *przewodniczyć, ule-
gać, dorównać*, oraz wszystkie słowa z podobnem znaczeniem.

Przykłady: *Szczęśliwemu wszystko pomaga. (Korzen.).*
Broń nie cięży góralowi. (Korzen.). Pogoda sprzyjała po-
chodowi. (Sienk.). Już rzeź zagraża ptactwu. (Mick.). Przy-
chodzę służyć waszemu Bogu. (Mick.).

Ze słów *zwrotnych* mają dopełnienie w 3 przyp. oznaczające *opierać się i napierać się*, oraz wszystkie słowa z podobnem znaczeniem.

Ze słów i wyrażen nieosobowych mają dopełnienie dalsze w 3 przyp.:

1) większość przysłówków, użytych nieosobowo, np. *zimno, gorąco, tęskno, pilno, dobrze, źle, miło komu.*

2) słowa: *należy, należy się, godzi się, wypada*, oraz wyra-
żenia nieosobowe: *trzeba, potrzeba, żal, szkoda, wstyd, strach, brak
mi czego.*

3) słowa nieosobowe, które mają przy sobie podmiot lo-
giczny w 2 przypadku, jako to: *starczy, wystarcza, brakuje,
zbywa, przybywa, ubywa*, oraz następujące: *zdarza się, trafia
się, udaje się, wiedzie się, szczęści się, zdaje się, chce się, przy-
krzy się, śni się i t. p.*

Dopełnienie dalsze w 6 przypadku kładzie się:

1) przy słowach *nieprzechodnich i zwrotnych*, oznaczających *zajęcie*, jako to: *zajmować się, trudnić się, bawić się, handlować,
targować, frymarczyć, opiekować się, posługiwać się, tudzież
grozić, zagrażać czem.*

2) przy słowach *zwrotnych*, oznaczających *afekt* czyli uczu-
cie, jako to: *martwić się, gryźć się, zachwycać się, zadowolić
się, chępić się, brzydzić się czem i t. p.*

§ 21. Dopełnienie dalsze *przyimkowe*. Do dopełnień służą
najczęściej przyimki o (z 7 i 4 przyp.), *nad* (z 6 przyp.), *od*
(z 2 przyp.), *przed* (z 6 przyp.), *z* (z 2 i 6 przyp.), *do* (z 2
przyp.), *w i na* (z 7 i 4 przyp.), *za* (z 6 przyp.), *przy* (z 7
przyp.).

Przykłady: Inaczej myśli Bóg o swej czeladzi. (Brodz.).
Coś ty się natroskała o niego. (Krasz.). Właśnie radzono
teraz *nad* ważną sprawą. (Sienk.). Obroń mię *od* potwarzy
języka zdraednego. (Kochan.). *Przed* Tobą nieprzyjaciół

Twój się nie uchroni. (Kochan.). On wyzwoli z pęta nogi moje. (Kochan.). Mąż potykał się z mężem, rapier krzyżował się z szablą. (Sienk.). Jam się obeznała ze śmiercią. (Słow.). Nie bez przyczyny wprawiali młodzież ojcowie nasi do tej zabawy. (Krasicki). Zawszem ja ufał w sprawiedliwość nieba. (Korzeniowski). Moc ducha na jedności zależy. (Mick.). Na mnie zdradziecko dybiesz. (Mick.). Pewnie i ona nie ujmie się za tobą. (Sienk.). Przy sławie ma każdy mocno stać. (Rej).

§ 22. Bezokolicznik jako dopełnienie czasownika, używa się:

1) Przy słowach, oznaczających potrzebę, chęć i staranie, jako to: *potrzebuję, pragnę, życzę sobie, ędam, wstydzę się, boję się, próbuję, zabraniam* — na pyt. czego? — *zamyślam, postanawiam, przyrzekam, rozkazuję, polecam, radzę* — na pyt. co? — *staram się, proszę* — o co? — *zgadzam się, pozwalam* — na co? i t. p.

Przykłady: *Potrzebuję go tu mieć.* (Sienk.). *Zawsze wstydziłem się płakać.* (Sienk.). *Wszak nieraz przyrzekałeś grać na mem weselu.* (Mick.). *Czy zgodzisz się żyć na wsi?* (Mick.). *Kazano nam pilnować tego proggu i milczeć.* (Korzen.).

2) Przy słowach: *uczyć, uczyć się (czego?), umieć, potrafić (co?), przyzwyczaić się (do czego?), lubić, woleć (co?),* oraz: *pomagać i przeszkadzać (w czym?), zacząć i skończyć (co?).*

Przykłady: *Ja cię płakać nauczę* (Mick.). *Umiem chodzić około domu, nosić klucze.* (Mick.). *Goście tymczasem skończyli jeść lody.* (Mick.).

§ 23. Dopełnienie rzeczowników słownych.

Rzeczowniki słowne na — *nie* i — *cie*, pochodzące od słów *przechodnich*, tudzież inne rzeczowniki, oznaczające czynność, pokrewne słowom *przechodnim*, mają dopełnienie w 2 przypadku. (Dopełniacz przedmiotowy, ob. § 10). Np. *Zbudowanie miasta, uniknięcie wypadku, obawa śmierci.*

Tylko rzeczowniki słowne na — *nie* i — *cie*, pochodzące od słów *przechodnich*, rządzących *narzędnikiem*, zachowują zwykle rząd swego czasownika, t. j. rządzą również *narzędnikiem*; np. *zarządzanie majątkiem, pogardzanie wrogiem*; lecz tylko: *zarząd majątku, pogarda wroga, śmierci.*

Rzeczowniki na — *nie* i — *cie*, pochodzące od słów *nieprzechodnich*, tudzież inne, oznaczające czynność, pokrewne słowom

nieprzechodnim, zachowują rząd czasownika, od którego pochodzą. Np. *Pomaganie (lub pomoe) bliźniemu; zajmowanie się nauką; rozprawianie (lub rozprawa) o drobnostkach; naradzanie się (lub narada) nad przedsięwzięciem; prośba o pomoc; odpowiedź na pytanie; tęsknota za domem; wiara w Boga* i t. p.

§ 24. Dopełnienie przymiotników.

Dopełniaczem rządzą przymiotniki: *żądny, chciwy, ciekawy, pełen, syt, świadomy, pomny, zdolny, zwyczajny, pewny, daleki, bliski, godzien, wart*, oraz te same przymiotniki, złożone z przedzeniem *nie*, np. *nieświadomy, niezdolny* i t. p.

Przykłady: *Ciekawi skutku narad, koło domu krążą.* (Mick.). *Dusza była pełna ważnych myśli.* (Brodz.). *Rycerz to był wszelkich fortelów świadom.* (Sienk.). *Większej nagany warta twa ciekawość.* (Korzen.).

Dopełnienie osobowe w celowniku mają przymiotniki, oznaczające: *pożyteczny i szkodliwy; potrzebny i zbyteczny; przyjemny i przykry; przyjazny i wrogi; uległy i oporny; łatwy i trudny; bliski i daleki; znajomy i obcy; pewny i wątpliwy*, oraz przymiotniki, mające podobne lub przeciwne znaczenie.

Przykłady: *Kupecy pomocni są miastom, lekarze chorym.* (Górn.). *Samotność zgubna stęsknionemu sercu.* (Korzen.). *Cały dom mój będzie posłuszny skinieniu twej woli.* (Korzen.).

Uwaga. Większość powyższych przymiotników, zamiast celownika, może mieć przy sobie przyimek *dla* z dopełniaczem.

Przyimek *do* z dopełniaczem używa się, jako dopełnienie, przy przymiotniku *podobny*, oraz przy przymiotnikach, oznaczających *gotowość czynną*, jako to: *gotów, skłonny, chętny, skory, pochopny, przywykły, leniwy* do czego i t. p.

Przyimek *na* z biernikiem kładzie się przy przymiotnikach, oznaczających *gotowość bierną*, jako to: *gotów, chciwy, łakomy, wrażliwy, czuły, baczny, wytrzymały, odporny* na co i t. p.

Bezokolicznik, jako dopełnienie, używa się przy przymiotnikach: *żądny, chciwy, ciekawy, zwyczajny, pewny, wart, godzien, zdolny, gotów, skory, leniwy, przywykły, rad*. Np. *Bydło, zwykle do domu powracać leniwe, teraz zbiega się tłumnie.* (Mick.). *Jam spełnić każdy rozkaz twój gotowa.* (Korzen.).

VI. O znaczeniu form koniugacyjnych w zakresie zdania pojedynczego.

§ 25. Słowa *niedokonane* wyrażają czynność teraźniejszą, przeszłą lub przyszłą w jej trwaniu czyli przebiegu, bez względu na to, czy czynność ta była lub będzie skończona; np. *piszę, pisałem, będę pisał*.

Słowa *dokonane* zaś wyrażają czynność przeszłą lub przyszłą w jej wykonaniu, czyli *wynik* czynności, bez względu na jej przebieg i trwanie; np. *napisałem, napiszę*.

Właściwością słów dokonanych jest to, że forma czasu teraźniejszego przybiera zwykle znaczenie czasu *przyszłego*, ponieważ logicznie wyobrazić sobie nie można czynności, która by była skończona i jednocześnie odbywała się w czasie teraźniejszym.

Słowa *niedokonane* dzielą się na: *trwałe* (np. *nieść, mówić, pisać, rąbać, pchać, kwitnąć, spać*), na *poczynające* (np. *kamienieć, żółknąć, cichnąć, gasnąć*) i na *częstotliwe* (np. *nosić, mawiać, pisywać, sypiać*).

Słowa *dokonane* dzielą się: na *dokonane właściwe* (np. *zanieść, zmówić, powiedzieć, napisać, wypaść się*) i na *doraźne* (np. *trzasnąć, pchnąć, runąć*).

W pewnych razach można użyć tylko słowa dokonanego, w innych razach tylko niedokonanego. Tak np.

1) Jeśli w zdaniu jest wyrażona okoliczność czasu na pyt. *jak długo?* to orzeczeniem może być tylko słowo *niedokonane*; przeciwnie zaś, jeśli w zdaniu jest wyrażona okoliczność czasu na pyt. *w jakim czasie?* (w ilu dniach, tygodniach, miesiącach? i t. p.), to orzeczenie wyraża się tylko przez słowo *dokonane*. Np. Nad tem *pracowałem*, tę pracę *pisałem* dwa tygodnie; *zrobiłem* to, *napisałem* tę pracę w dwa tygodnie (albo: przez dwa tygodnie).

2) W połączeniu z przysłówkami: *długo, wciąż, ciągle, ustawicznie, bezustannie* i t. p. używa się słowo *niedokonane*; przy przysłówkach: *często, rzadko, niekiedy, czasem, nieraz, zwykle, zawsze* używa się słowo *częstotliwe* lub *trwałe*. Np. Mój ojciec często (nieraz, zwykle, zawsze) tak mawiał (mówił).

3) Jeśli w zdaniu jest okoliczność stopnia, wyrażona przez *coraz* przy stopniu wyższym, to orzeczeniem może być tylko słowo *niedokonane*, najczęściej *poczynające*; np. Liście *coraz* to bardziej *żółkną*, pola *pustoszeją*, lasy *cichną*.

4) Przy słowach: *zacząć, przestać, skończyć, być zwykłym, lubić, zdawać się*, używa się bezokolicznik tylko od słów *niedokonanych*; np. *zacząłem, przestałem, zwykle pisać (nie napisać)*.

5) Tryb rozkazujący zaprzeczony używa się zwykle tylko od słów *niedokonanych*, chyba że rozkaz wyraźnie ma się stosować tylko do jednego wypadku; np. *A nie zgub mi tego listu!*

Niektóre słowa używają się zarazem w znaczeniu *dokonanych* i *niedokonanych*, jako to: *potrafię, zdołam, każę, raczę, ofiaruję, daruję, opłaci się*.

§ 26. Czas teraźniejszy oznacza:

1) Czynność, trwającą w chwili wydania sądu, zawartego w zdaniu, bez względu na jej początek i koniec.

2) Czynność lub stan, który zawsze trwa lub w każdym czasie się powtarza, a więc wyraża: *zwyczaję, obyczaje, spostrzeżenia i twierdzenia ogólne*, które po wszystkie czasy są prawdziwe. Np. Bociany *gnieźdzą się* na dachach i wysokich drzewach (nie w chwili obecnej, lecz zwykle). Ręka *się myje*.

Oprócz tego, czas *teraźniejszy* używa się zastępczo, zamiast czasu *przeszłego* lub *przyszłego*, jeśli czynność przeszła lub przyszła przedstawia się wyobraźni mówiącego jakby obecna. Jeśli czas *teraźniejszy* jest użyty zamiast czasu *przeszłego*, to nazywa się czasem *teraźniejszym historycznym*; czas *teraźniejszy historyczny* używa się zarówno od słów *dokonanych*, jak od *niedokonanych*. Np. I znowu deszcz ciszej *szumi*, grom na chwilę *uśnie*, znowu *wzbudzi się, ryknie* i znowu wodą *chluśnie*, aż uspokoiło się wszystko. (*Mick.*).

Zamiast czasu *przyszłego*, używa się niekiedy czas *teraźniejszy* słów *niedokonanych*, zwłaszcza z przysłówkami czasu: *jutro, wnet, zaraz* i t. p. Np. *Jutro wyjeżdżamy* na wieś.

§ 27. Tryb *oznajmujący* wyraża twierdzenie osoby mówiącej o *rzeczywistości* orzeczenia albo zaprzeczenie tej *rzeczywistości*. Używa się więc, kiedy kto twierdzi albo zaprzecza na *pewno*.

Tryb *warunkowy* wyraża twierdzenie osoby mówiącej o *możliwości* orzeczenia, albo też zaprzeczenie tej *możliwości*. Używa się więc wtenczas, kiedy osoba mówiąca przedstawia czynność lub stan, wyrażony orzeczeniem, jako zależny od spełnienia pewnego warunku, albo jako fakt wogóle możliwy, albo jako fakt pożądaný.

Tryb *warunkowy* dzieli się więc na trzy odcienie czyli *sposoby*:

1) Sposób *warunkowy* w ściślejszym znaczeniu przedstawia czynność albo stan, wyrażony orzeczeniem, jako zależny od spełnienia pewnego *warunku*.

Np. Jedno słowo Stolnika—*jakże-byśmy byli szczęśliwi! Kto wie, może dotąd-byśmy żyli. (Mick.).*

2) Sposób *możliwości* przedstawia czynność lub stan, wyrażony orzeczeniem, jako możliwy; używa się najczęściej od słowa posilkowego trybu *móc*, a w pytaniach, wyrażających zdziwienie, od słowa posilkowego trybu *mieć*. Np. *Mógłby kto mnie-mać (powiedzieć, zarzucić). Miałoby to być prawdą?*

Śmierć tylko *mogłaby* mię zatrzymać. (*Korzen.*). *Mielizby wojnę wróżył ci jeźdźcy, te bronie? (Mick.).*

3) Sposób *życzący* wyraża czynność lub stan, *pożądany* dla osoby mówiącej. Sposób ten najczęściej przybiera wykrzykniki: *o, bodaj, niech*, lub spójniki: *gdyby, żeby*.

Np. *Oby życzenie twe spełniły nieba! (Mick.). Bogdajbym nie dożył tej pory! (Mick.). Żebyśmy aby zdążyli! (Sienk.).*

Tryb *rozkazujący* wyraża czynność lub stan, przez osobę mówiącą uważany za konieczny, t. j. *wymagany*; używa się więc na wyrażenie *rozkazu, zakazu, zachęty, prośby* lub *żądania* osoby mówiącej; niekiedy, wyrażając życzenie, zastępuje sposób *życzący* trybu warunkowego. Pierwsza os. l. poj. (np. *niech zobaczę!*) wyraża zawsze *życzenie*; 1 os. l. mn.—*zachętę* lub *wezwanie* (np. *chodźmy!*).

Np. Imię nieskałane *zachowaj*, ojcom *dorównaj*, *złam się, nie zegnij!* (*Sienk.*). *Służmy pocziwej sławie*, a jako kto może, *niech* ku pożytkowi dobra *spólnego pomoże*. (*Kochan.*). *Niech* widzę wojska *zniesione*, *niech* widzę drzewa *złożone!* (*Kochan.*).

Uwaga 1. Jeśli tryb *rozkazujący* wyraża *prośbę*, to często się omawia przez słowo posilkowe trybu: *racz, chciej, zechciej*, z bezokolicznikiem. Np. *Racz* mej *śmiałości* *darować*. (*Mick.*). *Nie* *chciejcie* *odmawiać*. (*Sienk.*).

Uwaga 2. Zamiast trybu *rozkazującego* na wyrażenie *rozkazu* lub *zakazu* używają się często: *wykrzykniki, przysłówki* lub *rzeczowniki, bezokolicznik*, oraz tryb *oznajmujący* czasu przyszłego. Np. *Cicho! szal i swoje zrobić!* (*Krasz.*). *Wiary, wiary!* *wołam* i *wołać* nie *przestaną*. (*Krasz.*). *Zgotować* żywność dla *koni* i *ludzi*. *Każdemu* z *mężów* *zgotuje* *niewiasta*, *ile zjeść* *można* od *ranka* do *zmroku*. (*Mick.*).

§ 28. Słowa *posilkowe* trybu wyrażają sąd osoby mówiącej o konieczności albo o możliwości orzeczenia; do nich należą: *muszę, powinienem, mam, chcę, mogę, śmiem, raczę*.

Przykłady: *My musimy jechać. (Sienk.). Ta harfa musi być zaczarowana. (Słow.). Ma być zasługom zapłata, ale enota nie ma być najemna. (Skarga). Na zaraniu wyjeżdżać mieli. (Krasz.). Cóżem ja miał począć sobie? (Kochan.). Chciałbym mu opowiedzieć wypadek ciekawy. (Mick.). Racz mej śmiałości darować. (Mick.).*

VII. O szyku wyrazów.

§ 29. Szyk wyrazów czyli porządek, w jakim wyrazy w zdaniu się układają, jest w języku polskim wielce swobodny, nie jest jednak zupełnie dowolny. Odróżniamy szyk *zwyczajny* i *przestawny*.

Zwyczajny czyli *syntaktyczny* szyk wyrazów jest następujący. Na *pierwszem* miejscu kładziemy zwykle *podmiot* z jego określeniami, z nim *orzeczenie* z jego określeniami, a nareszcie *dopełnienie* z ich określeniami. Np. *Dobry ojciec kupił* *wczoraj* *swojemu synowi* *piękną książkę*.

Co do miejsca, jakie zajmują *określenia rzeczownika*, wiedzieć należy:

1) *Określenie rzeczowne*, *dopowiedzenie*, *określenie przymikowe*, a zwykle i *dopełniacz* określający kładą się po *rzeczowniku* określonym.

Przykłady: *Ciocia Mania. Wieś Wola. Kopernik, twórca astronomji nowoczesnej. Staszic, znany filantrop. Król chłopów. Słownik języka polskiego. Wydatki na utrzymanie. Podróż naokoło świata.*

2) *Określenie przymiotne* kładzie się albo przed *rzeczownikiem* określonym, albo po nim. Przed *rzeczownikiem* kładą się zwłaszcza *przymiotniki*, oznaczające *barwę, kształt, ułomność, zaletę* lub *wadę*, tudzież *przymiotniki dzierżawcze* i *materjalne*, zwykle także *zaimki* i *liczebniki*; np. *czarny pies, okrągły stół, kulawy kot, dobry ojciec, zły człowiek, złoty kubek, matczyzna nadzieja, moje książki, cztery godziny, trzeci dzień* i t. p.

Po *rzeczowniku* kładzie się *przymiotnik* zwłaszcza w *terminach naukowych* i *tytułach*; np. *bez włoski, niedźwiedź brunatny, sól kuchenna, biegun północny, kął rozwarty, dopełnienie bliż*

szę, Ameryka północna, sędzia śledczy, król saski i t. p. Podobnie kładą się po rzeczowniku liczebniki porządkowe, jeśli służą do odróżnienia osób tego samego imienia lub do oznaczenia tomów, rozdziałów, stron, numerów i t. p. Karol Czwarty; tom drugi, numer dwudziesty.

Z pomiędzy kilku różnorodnych określeń okoliczności—określenie czasu kładzie się przed określeniem miejsca, a określenie miejsca—przed określeniem sposobu, stopnia i t. d. Np. Pojedziemy po południu do lasu na grzyby.

Z dwóch dopełnień różnorodnych dopełnienie osobowe kładzie się zwykle przed rzeczowem, a więc 3 przyp. przed 4-tym, a 4 przed 2-gim lub przed dopełnieniem przymiłowem. Ojciec kupił synowi książkę. Pozbawiono mię jedynej przyjemności. Odarto mię ze wszystkiego.

§ 30. Szyk przestawny czyli retoryczny zależy od akcentu logicznego, czyli od wagi i znaczenia, jakie pojedyncze wyrazy mają w zdaniu. Najważniejszym miejscem w zdaniu jest *pierwsze*, a po niem—*ostatnie*. Jeżeli więc chcemy jaki wyraz wypowiedzieć ze szczególnym naciskiem, to kładziemy go na pierwszym miejscu, a niekiedy na ostatnim. Np. *Dziś* kupił ojciec synowi książkę—lub: Ojciec kupił synowi książkę *dziś* (a nie wczoraj). *Książkę* kupił ojciec synowi (a nie zabawkę). *Synowi* kupił ojciec książkę—lub: Ojciec kupił książkę *synowi* (a nie córce).

Inny rodzaj szyku przestawnego polega na tem, że dwa wyrazy, należące do siebie i pozostające z sobą w stosunku zgody, zwłaszcza rzeczownik i określenie przymiotne, przedzielają się innym wyrazem, zwykle czasownikiem. Np. Każdy dzień smutną przynosił niespodziankę. (Krasz.).

CZEŚĆ DRUGA.

O zdaniu złożonem.

§ 31. Zdaniem złożonem nazywa się połączenie kilku zdań pojedynczych, pozostających z sobą w pewnym stosunku myślowym (wśród których mogą być i skróty), w jedną całość składniową.

Np. Otóż ta chciwość zaślepiała ludzi, iż tego nie widzą, jeśli pospolita rzecz zginie, że nikt swego nie odzierży. (Zdanie złożone z 4 zdań pojedynczych).—Nie każda poezja nada się do czynu, nie każdy czyn staje się poezją. (Siemieński—Zdanie złożone z 2 zdań pojedynczych).

Zdania pojedyncze, wchodzące w skład zdania złożonego, mogą być albo *współrzędne*, albo też jedno jest *podrzedne* drugiemu.

Współrzednymi nazywają się zdania zupełnie samodzielne, nawzajem od siebie niezależne, które tylko dlatego łączą się w zdanie złożone, że zawierają myśli pokrewne, pozostające z sobą w pewnym związku myślowym. Np. Nie każda poezja nada się do czynu, nie każdy czyn staje się poezją.

Podrzednem jest jedno zdanie względem drugiego, jeśli zastępuje jakikolwiek z jego członków: podmiot, orzeczenie, określenie rzeczownika, określenie okoliczności, dopełnienie.

Np. w powyższym przykładzie z Górnickiego *pierwsze* tylko zdanie (Otóż ta chciwość zaślepiała ludzi) jest niezależne od innych; *drugie* zdanie (iż tego nie widzą) wyraża określenie rzeczownika *chciwość* (na pytanie: jaka *chciwość*?), jest więc zdaniem podrzednem względem pierwszego; *czwarte* zdanie (że nikt swego nie odzierży) wyraża dopełnienie czasownika *nie widzą* (na pyt. czego nie widzą?), jest więc zdaniem podrzednem względem drugiego; a nareszcie *trzecie* zdanie (jeśli pospolita rzecz zginie) wyraża określenie okoliczności do słowa *nie odzierży* (na

pyt. w jakim razie nie odzierży?), jest więc [zdaniami podrzędnym względem czwartego.

Zdanie samodzielne, które nie jest podrzędne względem żadnego innego, nazywa się *głównem*; wszystkie zdania podrzędne nazywają się także *pobocznymi* (1-go, 2-go, 3-go stopnia i t. d.). Np. w powyższym przykładzie tylko pierwsze zdanie jest głównem, a wszystkie inne pobocznymi (zdanie 2—pierwszego stopnia, zdanie 4—drugiego stopnia, zdanie 3—trzeciego stopnia).

Główne z głównem jest zawsze *współrzędne*; poboczne z pobocznem tylko wtenczas, gdy oba wyrażają taki sam członek tego samego zdania; główne z pobocznem nigdy nie może być *współrzędne*.

Nadrzędne nazywa się zdanie, zarówno główne, jak poboczne, względem innego zdania (podrzednego), które wyraża jakikolwiek jego członek. Np. w przykładzie powyższym pierwsze zdanie (t. j. główne) jest *nadrzędne* względem drugiego, drugie względem czwartego, czwarte względem trzeciego.

A. Zdania współrzędne.

§ 32. Zdania połączone ze sobą *współrzędnie* (główne z głównymi, poboczne z pobocznymi) mogą się łączyć z sobą zapomocą *spójników współrzędnych*, albo też stać obok siebie bez wszelkiego połączenia formalnego; w tym razie sam związek myślowy je łączy.

Zdania *współrzędne* mogą być do siebie w trojakim stosunku myślowym: *łącznym*, *przeciwstawnym* i *wynikowym*.

Zdania *współrzędne łączne* albo wcale nie łączą się ze sobą formalnie, albo łączą się zapomocą spójników *łącznych*: *i*, *a*, *albo*, *lub*, *czy*, *czyli*, *ani*, *ni*, oraz zapomocą spójników *łącznych podwójnych*: *i-i*, *albo-albo*, *czy-czy*, *ani-ani*, *nie tylko-lecz także* i t. p., a także zapomocą przysłówków spójnikowych: *tudzież*, *także*, *oraz*, *nadto*, *również*, *nawet*, *bądź-bądź*, *już to-już to* i t. p.

Przykłady: Syn mój jedyny na wojnie zabity, mnie schyla niemoc i wiek nieużyty; nie mam z chudobą poufać się komu, ty prawą ręką jesteś w moim domu. (*Brodz.*). Zerwał się, i widzenie zaraz uleciało. (*Mick.*). Oblał mię zimny pot, a włosy zjeżyły się na głowie. (*Sienk.*). Ni tu kwiatek zabłyśnie, ni listek zaszeleści. (*Kremer*).

§ 33. Zdania *współrzędne przeciwstawne* albo wcale nie łączą się z sobą formalnie, albo łączą się zapomocą spójników *przeciwstawnych*: *ale*, *lecz*, *atoli*, *a*, lub przysłówków spójnikowych: *zaś*, *przeciwnie*, *tymczasem*, *raczej*, *natomiast*, *zato*, *owszem*, *przecież*, *wszakże*, *wszelako*, *jednak*, *jednakowoż* i t. p.

Przykłady: Nauka dawna była, szło o jej pełnienie. (*Mick.*). Żniwo boże szło, ale kłół rósł. (*Krasicki*). Do bra chęć twoja, lecz niemiły skutek. (*Korzen.*). Nikt na tem nie stracił, a pan może zyska. (*Mick.*). Wpływu takiego starzec bynajmniej nie szukał, owszem chciał się go pozbyć. (*Mick.*).

§ 34. Zdania *współrzędne wynikowe* również albo wcale nie łączą się z sobą formalnie, albo łączą się zapomocą spójników *wynikowych*: *dlatego*, *więc*, *przeto*, *zatem*, *stąd*, *to też*, *tedy*, *jakóż*,—lub *przyczynowych*: *bo*, *bowiem*, *albowiem*.

Jeśli dwa zdania są połączone przez spójnik *wynikowy*, to pierwsze z nich wyraża *przyczynę*, a drugie *skutek*, czyli *wynik*; jeśli są połączone przez spójnik *przyczynowy*, to pierwsze wyraża *skutek*, a drugie *przyczynę*; jeśli wcale niema spójnika, to zarówno *przyczyna*, jak *skutek*, mogą być wyrażone na pierwszym lub drugim miejscu.

Przykłady: Nil przybiera: będzie dużo chleba. (*Prus*). Twarzy wówczas nie dostrzegł: nazbyt rychło znikła. (*Mick.*). Zima się już zapowiadała, więc drogi nie były dobre. (*Krasz.*). Niepodobna było nigdzie wyjść ani wyjechać, schodziły zatem dni tęskno i nudno. (*Korzen.*). Nie wiedziałem, kogo ratuję, przeto i na wdzięczność nie zastąpił. (*Sienk.*). Pracy też nie lękam się, bom młoda i zdrowa. (*Mick.*). Kochajcie mię, bracia! Bo mi na świecie źle, ciemno i smutno. (*Słowacki*).

B. Zdania podrzędne.

§ 35. Zdania *podrzędne (poboczne)* ze względu na treść, t. j. co do tego, jaki członek zdania *nadrzednego* zastępują, dzielą się na *podmiotowe*, *orzecznikowe*, *określające*, *okolicznościowe* i *dopełniające*.

Ze względu na to, jaką część mowy omawiają, dzielą się na *rzeczowne*, *przymiotne* i *przysłówkowe*.

Ze względu na *formę* czyli na formalne *spojenie* ze zdaniem nadrzędnem—zdania podrzędne dzielą się na *spójnikowe*, *pytajne* (czyli *pytania zależne*) i na *względne*.

§ 36. *O odpowiedniku*. Członek zdania nadrzędnego, omówiony *wyrażnie* przez całe zdanie poboczne, oprócz tego w zdaniu nadrzędnem może być zaznaczony *ogólnie* przez zaimek lub przysłówki wskazujący. Taki zaimek lub przysłówki wskazuje niejako miejsce przynależne zdaniu pobocznemu w budowie zdania nadrzędnego i odpowiada *ogólnie* na to samo pytanie, na które zdanie poboczne odpowiada *wyrażnie*. Dlatego nazywamy go *odpowiednikiem* zdania pobocznego.

Np. „Ani *to* podobna rzecz jest, żeby *ten* miał dobrze uczyć, kto sam nie umie”. (*Górn.*) — Tu zaimek *to* (na pyt. *co?*) jest odpowiednikiem następującego zdania *podmiotowego* („żeby *ten* miał dobrze czynić”), a zaimek *ten* (na pytanie *kto?*) jest odpowiednikiem drugiego zdania *podmiotowego* („kto sam nie umie”). Albo: „Maciejowski był prawym panem nie *stąd*, iż miał wiele, ale *przeto*, że sobie mógł i umiał rozkazywać” (*Górn.*) — Tu przysłówki *stąd* (na pyt. *skąd? z jakiego powodu?*) jest odpowiednikiem zdania okolicznościowego przyczyny („iż miał wiele”); a *przeto* (na pyt. *przez co?*) jest odpowiednikiem również zdania przyczynowego („iż sobie mógł i umiał rozkazywać”).

I. Zdania podmiotowe.

§ 37. *Zdania podmiotowe* zastępują podmiot zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytanie: *kto?* lub *co?* *Odpowiednikiem* zdania *podmiotowego* w zdaniu nadrzędnem bywa zaimek wskazujący *ten*, *ta*, *to*. Zdania *podmiotowe* mogą być albo *względne*, albo *spójnikowe*, albo *pytajne*.

1) *Zdanie podmiotowe względne* zaczyna się od zaimków względnych *kto*, *co*, *który* i omawia *rzeczownik*, którego użyć nie chcemy albo nie możemy. Np. *Kto* pod kim dołki kopie (= kopacz dołków), sam w nie wpada. — *Ten*, *kto* daje, i *ten*, *kto* bierze, wesołej oba twarzy być mają. (*Górn.*) Prawdę i ci szanują, *którzy* na nią zdobyć się nie mogą. (*Krasz.*)

2) *Zdania podmiotowe spójnikowe* zaczynają się od spójników: *że*, *iż*, *żeby* (*iżby*, *aby*, *ażby*, *by*) i używają się na omówienie podmiotu słów *nieosobowych* albo używanych tylko w 3-ej osobie, albo wyrażen nieosobowych, jako to: *zdarza się*, *dzieje*

się, *udaje się*, *zdaje się*, *śni się*, *okazuje się*, *wypływa*, *wynika*, *wiadomo*, (rzecz) *szczególna*, *dziwna*, *prawdopodobna*, *pewna*, *oczywista*, *dobrze*, *źle*, *prawda*, *że...*; *przystoi*, *należy*, *wolno*, *konieczna*, *sluszna*, *ważna* (rzecz), *żeby...*

Przykłady: Nieraz *się* zdarza, że i pies pana w rękę ukąsi. (*Sienk.*) Mnie *się* zdało, że tam nad głową morze szumiące wisiało. (*Mick.*) To *pewna*, że go nigdy nie uwiodły ani chęć osobistej sławy, ni zysk podły (*Mick.*) *Źle* jest, że od nas stronisz. (*Korzen.*) *Wiadomo*, że tytuły pochodzą z Paryża. (*Mick.*) To jest okrutnie *ważna* rzecz, *żeby* on nie uciekł. (*Sienk.*)

3) *Zdania podmiotowe pytajne* używają się przy wyrażeniach nieosobowych, oznaczających *poznanie*: *wiadomo*, *nie tajno*, *pewna*, *niepewna* i t. p. Zaczynają się od zaimków i przysłówków pytajnych (*kto*, *co*, *który*, *jaki*, *czyj*, *ile*; *czy*, *kiedy*, *gdzie*, *jak*, *czemu* i t. d.).

Np. *Wiadomo*, *czem* dla kawy jest dobra śmietanka. (*Mick.*) *Nie tajno* już było nikomu, *co* *się* święci. (*Korzen.*) *Niewiadomo*, *dokąd* on uciekł.

II. Zdania orzecznikowe.

§ 38. *Zdanie orzecznikowe* zastępuje *orzeczenie imienne*, t. j. *rzeczowne* albo *przymiotne* zdania nadrzędnego.

1) *Zdanie orzecznikowe rzeczowne* (na pyt. *co* lub *czem* jest podmiot?) jest zawsze *względne*; zaczyna się od zaimka *względnego* *co*, a w zdaniu nadrzędnem zwykle bywa odpowiednik *to* (w przyp. 1-ym lub 6-ym). Takie zdanie ma znaczenie *porównawcze*. Np. Wy nie *tem* jesteście, *czem* przodkowie byli. (*K. Koźmian*).

2) *Zdanie orzecznikowe przymiotne* (na pyt. *jaki* jest podmiot?) ma w zdaniu nadrzędnem odpowiednik *taki*; może być albo *względne* (z zaimkiem *względnym* *jaki*), albo *spójnikowe* (ze spójnikiem *że*, *iż*, *żeby*, *iżby*, *aby*); w pierwszym razie ma znaczenie *porównawcze*, w drugim — *skutkowe*. Np. Nie jesteś *taki*, za *jakiego* chcesz uchodzić. Jesteś *taki*, że nikt cię nie lubi. Nasze życie nie *takie*, *aby* je warto było ochraniać. (*Korzen.*)

III. Zdania określające.

§ 39. *Zdanie określające* zastępuje określenie któregośkolwiek rzeczownika w zdaniu nadrzędnym i odpowiada na pytania: *który? jaki? czyj? ile?* Odpowiednikiem zdania określającego w zdaniu nadrzędnym może być zaimek wskazujący (*ten, taki, tyle*), zgadzający się z określonym rzeczownikiem. Zdanie określające może być albo *przymiotne*, albo *rzeczowne*.

1) *Zdanie określające przymiotne* może być albo *względne*, albo *spójnikowe*. Względne zaczyna się od zaimków względnych: *który, jaki, czyj, ile*, oraz *co* (użytego zam. *który*), a także od przysłówków względnych (*gdzie, skąd, dokąd, którędy, kiedy*), użytych zamiast zaimka *który* z przymikiem.

Np. Cześć mężom, *których* imiona żyją we wdzięcznej pamięci narodu. (*Śniad.*). Zbrzydło mi życie, *co* jest wiecznym niepokojem. (*Mick.*). Jakie ziarno sieją, *taki* plon będą zbierali. (*Sienk.*). W tej ogromnej sieni brukowanej nie znajdziesz pan tyłu kamieni, *ile* tu pękło beczek wina w dobrych czasach. (*Mick.*). Zamek, *gdzie* mieszka, smutnem jest więzieniem. (*Korzen.*).

Zdania określające przymiotne *spójnikowe* mają znaczenie skutkowe; zaczynają się od spójników: *że, iż, aż, że aż*. Np. Uderzył wiatr *z taką siłą, że* aż chojary przygięły się do ziemi. (*Sienk.*).

2) *Zdanie określające rzeczowne* określa rzeczownik *oderwany*, oznaczający czynność lub stan, jako to: *obawa, nadzieja, mniemanie, zwyczaj* i t. p., a zastępuje albo dopełniacz określający, albo określenie przymiotkowe. Może być albo *spójnikowe* (ze spójnikami: *że (iż), żeby (iżby, aby)*, albo *pytajne*. Np. Moje słabe *nadzieje, że* zostanę już w domu, nie sprawdziły się ani trochę. (*Sienk.* = *nadzieje pozostania*). Serce jej ścisnęła *obawa, czem* będzie konie karmić. (*Sienk.*).

IV. Zdania okolicznościowe.

§ 40. *Zdanie okolicznościowe miejsca* zastępuje określenie miejsca, przynależne orzeczeniu zdania nadrzędnego i odpowiada na pyt. *gdzie? skąd? dokąd? którędy? jak daleko?* Zaczyna się zawsze od przysłówków względnych, a w zdaniu nadrzędnym bywa odpowiednikiem jeden z przysłówków wskazujących miejsca: *tu, tam, stąd, dotąd, wtedy, tamtędy*.

Np. Wyście się *tam* ogrzali, *gdzie* się drugi sparzył. (*Krasicki*). *Dokąd* ty dążysz, i my dążymy, i my *tam* byli, *skąd* wracasz. (*Brodz.*).

§ 41. *Zdania okolicznościowe czasu* czyli *zdania czasowe* zastępują określenie okoliczności czasu w zdaniu nadrzędnym i odpowiadają na pyt. *kiedy? odkąd? pokąd? jak długo?* Zaczynają się od spójników podrzędnych czasowych.

1) Zdania czasowe na pyt. *kiedy?* mają jako odpowiednik w zdaniu nadrzędnym, przysłówki: *wtedy, wtenczas, tymczasem* i t. p. Dzielią się na trzy rodzaje, stosownie do tego, czy czynność w nich wyrażona jest *współczesna*, czy *wcześniejsza*, czy *późniejsza* względem czynności zdania nadrzędnego.

a) Na wyrażenie czynności, trwającej *jednocześnie* z czynnością zdania nadrzędnego, używają się spójniki: *kiedy, gdy, podczas gdy, jak* ze słowem *niedokonaniem*, a przy czynności częstotliwej – *ilekroć, ile razy, kiedykolwiek* ze słowem *częstotliwem* lub *trwałem*.

Np. *Kiedy* tak za szarakiem *goniono*, *tymczasem* ukazał się pan hrabia pod zamkowym lasem. (*Mick.*). Nie czas żałować róż, *gdy* płoną lasy. (*Słow.*). *Ilekroć* Karol własną osobą *pojawiał* się przed pułkami, *tylko* witały go okrzyki. (*Sienk.*).

b) Na wyrażenie czynności *wcześniejszej*, niż czynność zdania nadrzędnego, używają się spójniki: *kiedy, gdy, skoro, jak, jak tylko, ledwie, zaledwie* ze słowem *dokonaniem*, a przy czynności częstotliwej *ilekroć, ile razy* również ze słowem *dokonaniem*. W zdaniu nadrzędnym, oprócz odpowiednika, mogą być przysłówki: *zaraz, wnet, już, alic, alisci*.

Np. *Kiedy* rękę otworzysz, wszyscy nasyceni. (*Kochan.*). *Gdzie* pójdę, *gdy* mię od siebie wypędzisz? (*Skarga*). *Skoro* mi szczęśliw *wrócisz*, *mą* harfę *nastroję*. (*Malecz.*). *Będzie* wam wstyd, *jak* was stary *zwycięży*. (*Korzen.*). *Ledwie* sędzia *zoczył* *papier* i ołówki, *poznał* rysownika. (*Mick.*). *Tylne* strażę *szwedzkie*, *ile* *razy* *obejrzały* się za siebie, *widziały* *zawsze* *jeźdźców*. (*Sienk.*).

c) Na wyrażenie czynności *późniejszej* od czynności zdania nadrzędnego używają się spójniki *nim, zanim*. Np. *Nim* *polowę* do mety drogi *ubieżeli*, *spektatorowie* *poszli*, *sędziowie* *zasnęli*. (*Krasicki*).

2) Na pyt. *odkąd? jak dawno?* zdanie czasowe zaczyna się od spójników: *kiedy, gdy, jak, odkąd*; odpowiednik: *odtąd*.

Np. Lat sześć już przeszło, *gdyś* *się* *widzieli* *po* *raz* *ostatni*. (*Korzen.*). Trzy *razy* *księżyc* *odmienił* *się* *złoty*, *jak* *na* *tym* *piasku* *rozbiłem* *namioty*. (*Słow.*). *Odkąd* *tu* *mieszka*, *żadem* *jeszcze* *słowem* *nie* *zdradził* *głosu* *swego*. (*Korzen.*)

8) Na pytanie *połud?* *dopóki?* zdanie czasowe zaczyna się od spójnika *aż* lub *dopóki nie* ze słowem *dokonaniem*, po odpowiedniku: *póty*, *dopóty*, *potąd*.

Np. *Póty* was nie puszcze, *aż* się pogodzicie. (Mick.).

4) Na pytanie *jak długo?* zdanie czasowe zaczyna się od spójników czasowych: *póki*, *dopóki*, *połud* ze słowem *niedokonaniem*, przyczem w zdaniu nadrzędnem może stać, jako odpowiednik, przysłówki *póty*, *dopóty*, *potąd* również ze słowem *niedokonaniem*.

Np. *Póki* skruchy nie widzę, *póty* mam prawo potępić. (Sienk.). *Dopóki* wiara kwitła, szanowano prawo. (Mick.).

§ 42. Zdania okolicznościowe przyczyny czyli właściwe zdania przyczynowe odpowiadają na pyt. *czemu?* *dlaczego?* *przez co?* *za co?* Zaczynają się od spójników: *ponieważ*, *gdyż*, *że (iż)*, *jako że*, a niekiedy od spójników czasowych: *kiedy*, *gdy*, *skoro*.

Odpowiednikiem zdania przyczynowego, zwłaszcza przed spójnikiem *że (iż)*, mogą być przysłówki: *dlatego*, *stąd*, *przeto*, *zato*, tudzież zaimek *tem*, postawiony przed stopniem wyższym.

Np. Morze tylko burzyło się, *ponieważ* przyptyw wzbierał. (Sienk.). Począłem się nieco niecierpliwie, *gdyż* trzeba było czekać bezczynnie. (Sienk.). Chciał się skąpy obwiesić, *że* ta lara stracił. (Krasiński). Nikt za to zapłaty nie czeka, *iż* sam sobie dobrze czyni (Skarga). *Tem* mocniej widok i piosenka rozżala, *żem* był jedynym widzem i słuchaczem. (Mick.). *Skoro* zaczął, idź dalej. (Sienk.).

§ 43. Zdania przyczyny koniecznej, czyli zdania warunkowe, dzieli się na trzy główne typy:

1) Typ *rzeczywistości*: Zdanie warunkowe zaczyna się od spójników *jeśli*, *jeżeli* z trybem *oznajmującym*, a w zdaniu nadrzędnem kładzie się również tryb *oznajmujący* albo tryb *rozkazujący*.

Np. *Jeśli* nie pośpieszysz, to przyjdiesz za późno. (Korzen.). *Jeżeli* nie zechcą po dobrej woli tu przybyć, to ich wsadzisz (=wsadź) w kolaskę, otoczysz dragonami i przywieziesz (Sienk.).

2) Typ *możliwości*: Zdanie warunkowe zaczyna się od spójników: *jeśli*, *jeżeli*, *gdyby* (*żeby*), niekiedy od *nużby* z trybem *warunkowym*, który w tym razie często się omawia przez słowo *posiłkowe mieć*; w zdaniu nadrzędnem mogą być wszystkie trzy tryby. Do tego typu należą także zdania warunkowe, zaczynające się od spójnika *chyba*, *chyba*.

Np. Chciałbym ten sprzęt zostawić w dziedzictwie dla dzieci, *jeśli*bym się ożenił. (Mick.) *Gdyby* kiedy co ważnego wypadło, drzwi moje dla pana otwarte. (Korzen.).

3) Typ *nierealny*. Zdanie warunkowe wyraża tu fakt, niezgodny z rzeczywistością, z czego wprost wynika nierzeczywistość faktu, wyrażonego w zdaniu nadrzędnem.

Tu zdanie warunkowe zaczyna się od spójnika *gdyby* (rzadziej: *kiedyby*, *jesli*, *żeby* lub od samego *by*); w obydwu zdaniach okresu kładzie się tryb *warunkowy*.

Np. Głupi niedźwiedziu! *Gdybyś* w mateczniku siedział, *ni*gdyby się o tobie Wojski nie dowiedział. (Mick.). *By* nie nasienie, nie byłoby zboża. (Górni.). Do warunkowych należą również zdania ze spójnikiem *byle*, *byleby*. Np. Wszędzie się *znajdź* rozum, *byleś* tylko szukał. (Krasiński).

§ 44. Zdania przyczyny niewystarczającej, czyli zdania *ustępe* (przywzwołone) wyrażają przyczynę, po którejby się można spodziewać wręcz przeciwnego skutku, niż skutek, wyrażony w zdaniu nadrzędnem, która jednak nie wystarcza do przeszkodzenia skutkowi osiągniętemu.

Zdania *ustępe* odpowiadają na pyt. *mimo czego* i zaczynają się od spójników: *choć*, *choć*, *aczkolwiek*, *jakkolwiek*, *lubo*, *nomimo że*; w zdaniu nadrzędnem mogą stać przysłówki spójnikowe. *Jednak*, *jednakowoż*, *przecież*, *wszelako*. *Mimo to*, zwłaszcza gdy zdanie nadrzędne zajmuje drugie miejsce; w tym też razie zdanie nadrzędne zwykle zaczyna się od zaimka *wska*żującego *to*.

Jeśli zdanie *ustępe* wyraża nie fakt rzeczywisty, lecz tylko *przypuszczenie*, to zaczyna się od spójnika *choćby*, *choć* lub od samego *by* z trybem *warunkowym* (który może być omówiony przez słowo *posiłkowe mieć*).

Np. Osoba jej, *jakkolwiek* uczyniła na nim dobre wrażenie, była mu obojętna. (Sienk.). *Lubo* teraz zupełnie jestem daleki od chęci poświęcenia się publicznym robotom, czuję *przecież* wstręt do próżnowania i całkowitego opuszczenia się. (Kollataj). *Choć*bym chciał zostać, czy to ode mnie zależy? (Mick.). *By* miał zginąć, nie chce ustąpić nikomu. (Kochan.).

§ 45. Zdania okolicznościowe *celu*, czyli zdania *celowe* odpowiadają na pytania: *dlaczego?* *do czego?* *naco?* *poco?* *w jakim celu?* Zaczynają się od spójnika *aby* (*aż*by, *żeby*, *iż*by *by*) z trybem *warunkowym*—po odpowiedniku: *dlatego*, *do tego*, *nato*, *poto*, *w tym celu*. Zamiast trybu *warunkowego*, używa się zwykle *bezokolicznik*, jeśli zdanie *celowe* ma ten sam podmiot, co zdanie nadrzędne.

Np. Pan Bóg *nato* dał przyrodzony rozum, *aby* go sobie człowiek pracą swą pomnażał. (Skarga). Już gotowe były cugi

i podwoły, *aby* każdego odwiedzić do jego gospody. (Mick.). Od ojczystego odbijasz brzegu, *aż*by więcej nie wrócić. (Mick.).

§ 46. *Złania okolicznościowe sposobu* czyli zdania *sposobowe* odpowiadają na pytania: *jak? jakim sposobem?* (po odpowiedniku *tak*). Mogą być albo *skutkowe*, albo *porównawcze*.

1) *Zdania skutkowe sposobu* wyrażają *skutek*, wynikający ze *sposobu* czynności zdania nadrzędnego; zaczynają się od spójnika *że (iż)* z domyślnym lub wyraźnym dodatkiem *skutkiem tego*, z trybem *oznajmującym*, jeżeli skutek następuje rzeczywiście; a od spójnika *żeby (iżby, ażby, aby)* z trybem *warunkowym*, jeżeli skutek jest tylko *przypuszczalny* albo *zamierzony* (czyli *pożądany*).

Np. I *tak* umarła ta moja dziewczeczka, *że* mi się serce rozdarło na ćwierci. (Słow). Tamże sobie i przepióreczkę ugonić może, ale nie *owak*, *aby* proso albo inne zboża ubogim ludkom łamać miał. (Rej). Śmigownicę ustawiono właśnie *tak*, *aby* na obronę wrot służyć mogła. (Krasz.).

2) *Złania porównawcze sposobu* zaczynają się od spójników porównawczych: *jak, jako, jakkolwiek* z trybem *oznajmującym*, jeśli w porównaniu wypowiedziany jest fakt rzeczywisty; a od spójników: *jakby, jakoby, jak gdyby, niby, by* z trybem *warunkowym*, jeśli w porównaniu wypowiadamy *przypuszczenie*. W zdaniu nadrzędnem kładzie się często odpowiednik *tak* lub jeden z przysłówków sposobu: *równie, podobnie, właśnie, zupełnie, tak samo, nie inaczej*.

Np. *Jak* głód najlepiej jeść gotuje, *tak* fatyga najlepiej ściele. (Korzen.). Śnieg migotał, *jakby* kto nań iskry sypał. (Sienk.).

§ 47. *Złania okolicznościowe stopnia* omawiają określenie stopnia lub miary i odpowiadają na pytania: *jak? jak bardzo? o ile?* postawione przy przymiotniku, przysłówku lub czasowniku zdania nadrzędnego; dzielą się na zdania *porównawcze* i zdania *skutkowe stopnia*.

1) *Zdania porównawcze stopnia* zaczynają się:

a) przy stopniu *równym* przymiotników i przysłówków od spójników *jak, jako* z trybem *oznajmującym*, albo od *jakby, jakoby, jak gdyby* z trybem *warunkowym*, po odpowiedniku *tak* lub *tak bardzo*; również przy stopniu *równym* na pyt. *o ile?* oraz przy czasownikach na pyt. *ile?* zdanie *porównawcze stopnia* zaczyna się od przysłówka względnego *o ile, ile*, niekiedy od *co*, z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym *o tyle, tyle*.

Przykłady: W pół godziny *tak* było głośno w całym dworze, *jako* po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze. (Mick.). Wszyscy pobiegli ku miasteczku *tak* zwinnie i chyżo, *jakby* im lat odjęto, a sił dodano. (Krasz.). Pan Paweł był to człowiek charakteru słabego, w gruncie *po-czeiwy o tyle, o ile* słaby i lękliwy być nim może. (Korzen.). Żaden z dawnych pisarzy *tyle* się nie przyłożył do prawdziwego zbogacenia języka, *ile* Skarga. (Śniad.).

b) Przy stopniu *wyższym* przymiotników i przysłówków, a także przy słowie *wolę*, zdanie *porównawcze stopnia* zaczyna się od spójników: *niż, niżli, niżeli, aniżeli* z trybem *oznajmującym*, albo *niżby, niżliby* z trybem *warunkowym* (jeśli wypowiada *przypuszczenie*). Również przy stopniu *wyższym* zaczyna się zdanie *porównawcze stopnia* od przysłówka względnego *im*, z odpowiednikiem w zdaniu nadrzędnym *tem*.

Np. Lepszy jeden wódz głupi, *niż* mądrych dziesięciu. (Mick.). Lepiej się było tej pociechy odrzec, *niżliś* (= *niżlibyś*) miał z niej takiego smętku używać. (Rej). *Tem* znaczniejsza niecnota twoja jest, *im* przodkowie twoi enotliwsi byli. (Orzechowski).

2) *Zdania skutkowe stopnia* zaczynają się od spójników: *że, iż, aż, że aż*, z odpowiednikiem *tak, tak bardzo, tak dalece*.

Jeżeli skutek nie jest rzeczywisty, lecz tylko *pożądany*, to używa się tryb *warunkowy* (*żeby, iżby, ażby, aby, by*), niekiedy omawiany przez słowo *móc* (*żeby-mógł*).

Również używa się tryb *warunkowy* (omawiany niekiedy przez słowo *mieć*), jeśli w zdaniu nadrzędnym jest jeden z przysłówków stopnia: *za, zbyt, nazbyt, nadto, niedość, za mało*, lub jeśli zdanie nadrzędne jest *zaprzeczone*.

Przykłady: A chrapali *tak* twardym snem, *że* ich nie budzi blask latarek i wniósł kilkunastu ludzi. (Mick.). Kichnął, *aż* cała izba rozległa się echem. (Mick.). *Ża* wielka nas kupa, *aby* wszystkim głowy postrzącać. (Sienk.). Żaden człowiek żywy *tak* święty *nie* jest, *aby* na Twym sądzie *nie* miał być w jakim wytknięty nierządzie. (Kochan.).

V. Zdania dopełniające.

§ 48. *Zdania dopełniające* zastępują dopełnienie czasownika lub przymiotnika zdania nadrzędnego i odpowiadają na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czem? o kim?*

o czym? i t. d. Mogą być albo *względne*, albo *pytajne*, albo *spójnikowe*.

Zdania dopełniające względne zaczynają się od zaimków względnych i mogą wyrażać dopełnienie jakichkolwiek czasowników przedmiotowych lub przymiotników względnych. Odpowiednik: *ten, ta, to*.

Np. *Cokolwiek* naród miał wielkiego, *to* w języku złożył. (*Libelt*). *Kto* ma rozum, *temu* się dowoli nie dadzą ludzie wyspać. (*Górni*). Nie dbam ja nigdy o *to* wielce, co jutro będzie. (*Sienk.*).

§ 49. *Zdania dopełniające pytajne* zaczynają się od zaimków i przysłówków pytajnych, a zastępują dopełnienie tylko takich czasowników, które oznaczają *mówienie* lub *myślenie*, oraz słów, oznaczających *niepewność* (*czekać, szukać, śledzić* i t. p.), a także przymiotników: *pewny, niepewny, ciekawy* i t. p.

Np. *Wiem, co* winienem sławie i mojej rodzinie. (*Mick.*). *Przypomnij* tylko sobie, *któ* tu u nas bywał. (*Mick.*). *Otóż słuchajcie*, *jaka* myśl mi przyszła. (*Korzeni*). *Zgadnijcie*, *czym* ja posłem. (*Mick.*). Stał, *czy* uciekać, *czy* gonić, *niepewny*. (*Mick.*).

§ 50. *Zdania dopełniające spójnikowe* zaczynają się od spójnika *że, iż* z trybem oznajmującym, albo *żeby (iżby, aby)* z trybem warunkowym, używają się tylko po pewnych grupach czasowników i przymiotników. Odpowiednik: *to*.

1) Po słowach, oznaczających *mówienie* i *myślenie*, zdanie dopełniające zaczyna się zwykle od spójnika *że (iż)* z trybem oznajmującym. Tryb warunkowy (*żeby, iżby*) używa się, jeśli czasownik rządzący jest zaprzeczony, oraz jeśli słowo, oznaczające *mówienie*, ma znaczenie rozkazu.

Np. *Oświadczyli*, że zaraz wyjeżdżać gotowi. (*Mick.*). *Myślałbyś*, że róg kształty zmieniał. (*Mick.*). Nie chce się w *to* wierzyć, *abyśmy* mieli być na gardle karauli. (*Sienk.*). Niech tylko generał pamięta, *aby* tasiemka była długa, rozciągnięta. (*Mick.*).

2) Po słowach, oznaczających *chęć, potrzebę* i *starać się*, zdanie dopełniające zaczyna się zawsze od *żeby (iżby, aby)* z trybem warunkowym. Do takich słów należą: *chcę, pragnę, wymagam, proszę, rozkazuję, ratuję, pozwalam, potrzebuje, staram się, pilnuję, baczę* i t. p., a także nieosobowe: *zależy* (na tem), *idzie, chodzą* (o to), *trzeba, potrzeba*.

Np. *Proszę*, *żeby* zagrał. (*Mick.*). Nie *potrzebuje*, *byś* mić unięwiniał. (*Korzeni*). Nie *idzie* o to, *żeby* cię wypędzić. (*Korzeni*). *Potrzebaż*, *abym* ja cię umacniała? (*Sienk.*).

3) Po słowach, oznaczających *obawę*, wyrażamy fakt, którego się spodziewamy, lecz sobie nie życzymy, zapomocą zdania dopełniającego ze spójnikiem *że* lub przysłówkiem *czy nie* z trybem oznajmującym, albo też zapomocą *żeby nie* z trybem warunkowym; a fakt, którego się nie spodziewamy, wyrażamy zapomocą zdania dopełniającego, zaczynającego się od „*że nie*” lub „*czy*” z trybem oznajmującym. Np. *Boję się, żeby* tego nie zrobił = *że* to zrobi (lub zrobił) = *czy* tego nie zrobi (lub zrobił), t. j. *życzę* sobie, *żeby nie* zrobił. — *Boję się, że* tego nie zrobi (lub zrobił) = *czy* to zrobi (lub zrobił).

Przykłady: *Lękał się, by nie* został pośmiewiska celem. (*Mick.*). Niech się mąż pani nie *trwoży*, *iż* oddanie ziemi państwo tak bardzo *zuboży*. (*Mick.*). *Więc się boi* nieszcześliwa, *czy nie* straci tego *żniwa*. (*Witw.*).

4) Po słowach, oznaczających *spowodowanie* i *osiągnięcie*, zdanie dopełniające zaczyna się zwykle od spójnika: *że (iż)* z trybem oznajmującym, a od *żeby* z trybem warunkowym wtenczas, kiedy w zdaniu nadrzędnym jest wyrażony rozkaz lub życzenie (zapomocą trybu rozkazującego, albo słowa *proszę* i t. p.).

Do takich słów należą: *spowodować, zrządzić, sprawić, zrobić, uczynić, dać, okazać, dopiąć, osiągnąć, otrzymać, mieć, dożyć, doczekać się* i t. p.

Np. *Dziatki sprawiły, że* uchodzisz cało. (*Mick.*). *Spraw, Panie, by* niebo nade mną wychłodziło. (*Ujejski*). Oto zdarzył Pan, *że* i my z weselem snopy nosimy (*Kochan.*). *Daj Boże, żeby* dzień się skończył pomyślnie. (*Sienk.*). I tegom *dożył*, *żem* stał się straszylem. (*Mick.*).

5) Po słowach, oznaczających *afekt* czyli *uczucie*, zdanie dopełniające (na pyt. *czego? nad czym? na co? czemu?* i t. p.) zaczyna się od spójnika *że (iż)* z trybem oznajmującym.

Do takich słów należą: *cieszyć się, smuć się, martwić się, boleje, wstylić się, dziwić się, skarżyć się, gniewam się, śmieję się* i t. p., a także: *dziękuję, winszuję, wybaczam*, oraz wyrażenia nieosobowe *wstyd, żal, szkoda, dziw, nie dziw*.

Np. *Jako nie żałować, iż* ludzi tak wielu w kilku godzinach ginie? (*Skarga*). *Wstydz się, że* muszę płakać z twej przyczyny. (*Korzeni*). Niech się zły nie *śmieje*, *żem* ja położył w Tobie swe nadzieje. (*Kochan.*). *Dziękujemy* Bogu, *żeśmy* stanęły na tym bezpiecznym progu. (*Korzeni*). *Żal* mi, *że* przyjąć darów tych nie mogę. (*Korzeni*).

VI. S k r ó t y.

§ 51. Skracają się zdania *określające względne* i zdania *okolicznościowe* (czasowe, przyczynowe, warunkowe, ustępcze i sposobowe).

Zdania *określające względne* skracają się wtedy, kiedy w nich zaimek względny jest postawiony w mianowniku (jako podmiot) i jeżeli orzeczeniem jest albo czasownik *niedokonany* lub *bierny* (dokonany czy niedokonany), albo też rzeczownik lub przymiotnik z łącznikiem. Skracają się zaś w ten sposób, że zaimek względny się opuszcza, a orzeczenie czasownikowe przechodzi w odpowiedni *imiesłów odmienny*, zgadzający się w rodzaju, przypadku i liczbie z rzeczownikiem określającym zdania nadrzędnego; orzeczenie rzeczowne i przymiotne przechodzi w *dopowiedzenie* (zob. § 10) rzeczownika określanego.

Np. Są wielkie w dziejach godziny, *przygotowane* wiekami, *rozciągające* dłoń swą na wieki. (Krasz.). Maciek, *prostack* ubogi, był najwięcej czczony. (Mick.). Mechanizm, *tak pożyteczny* w *racjonalnych* robotach, wielkie szkody zrzucił w nauce. (Mochnecki.).

§ 52. Zdania *okolicznościowe* skracają się za pomocą *imiesłówów nieodmiennych* na *ąc* i *szy*, oraz *imiesłówów biernych* (dokonanych i niedokonanych), a mianowicie wówczas, kiedy zdanie podrzędne ma ten sam podmiot, co zdanie nadrzędne, albo kiedy zdanie nadrzędne jest bezpodmiotowe. Nie można np. skracać zdania: Kiedyś (ja) przechodził ulicą, zdarzył się wypadek.

W skrótach okolicznościowych (oprócz skrótów zdań ustępczych) spójnik się opuszcza.

Przykłady: Tak *mówiąc*, na Sędziego mrugał (Mick. = *gdy tak mówił*). *Dojechawszy* bliżej wsi, zwolnili kroku. (Sienk. = *gdy dojechali*). Nie *śmiejąc* iść prosto, przysuwał się bokiem. (Mick. = *ponieważ nie śmiał*). *Chcąc* mię sądzić, z mną trzeba być lub we mnie. (Mick. = *jeśli kto chce*). Sądzia, *choć utrudzony*, *chociaż* w gronie gości (domyslnie: *będąc*) nie chybił gospodarskiej ważnej powinności. (Mick.). Jest znakiem barbarzyństwa polować *tak*, jak u nas, nie *szanując* nieczyich kopców ani miedzy. (Mick.).

C. Użycie form koniugacyjnych w zdaniach pobocznych.

I. Czasy trybu oznajmującego.

§ 53. Użycie czasów trybu oznajmującego w zdaniu podrzędnym na *trojakiej* może polegać zasadzie; inną bowiem kie-

ruje się *większość* zdań pobocznych, inną pewne zdania *dopełniające*, a inną nareszcie zdania *czasowe*.

1) W większej części zdań pobocznych, a mianowicie: we wszystkich zdaniach *względnych*, *skutkowych* i *porównawczych*, oraz w zdaniach *przyczynowych*, *warunkowych* i *ustępczych* (z trybem oznajmującym) czas jest *niezależny* od czasu zdania nadrzędnego, t. j. w zdaniu pobocznym używa się ten czas, któryby był użyty, gdyby to zdanie było głównem. Tu użycie czasu *teraźniejszego*, *przeszłego* lub *przyszłego*, podobnie jak w zdaniu głównem, zależy od tego, czy chcemy oznaczyć czynność *teraźniejszą*, czy *przeszłą*, czy *przyszłą* tylko względem *chwili obecnej mówiącego*. (Innymi słowy: w takich zdaniach pobocznych mamy czas *teraźniejszy*, *przeszły* lub *przyszły bezwzględny*).

Np. Człowiek, którego wczoraj *odwiedziłem* i jutro *odwiedzę*, *jest*, *był* i *będzie* moim przyjacielem. Ponieważ wczoraj *byłem* zajęty, a jutro *wyjadę* na wieś, więc *odwiedzam* cię dzisiaj. Poematy Homera *są* tak piękne, że je *czytano* w starożytności, że je dziś jeszcze *czytamy* z przyjemnością i *czytać* będziemy w przyszłości. Jak wczoraj *byłeś* niegrzeczny, tak i jutro nim *będiesz*.

2) W zdaniach *dopełniających*, *spójnikowych* i *pytajnych* z trybem oznajmującym, zależnych od słowa, oznaczającego *mówienie* lub *myślenie* (ob. §§ 49, 50 i 51), czas *teraźniejszy*, *przeszły* lub *przyszły* oznacza zwykle *teraźniejszość*, *przeszłość* lub *przyszłość* nie względem chwili obecnej, lecz względem czasu, wyrażonego w zdaniu nadrzędnym, t. j. *teraźniejszość*, *przeszłość* lub *przyszłość ówczesną*.

Np. Spytałem się kolegi, czy *jest* zdrow i czy *będzie* w klasie. Odpowiedział mi, że *był* trochę niezdrow, ale już *ma* się zupełnie dobrze i *przyjdzie* do klasy. Widzimy, że są tu użyte te same czasy, którychby należało użyć w mowie niezależnej. (Spytałem się kolegi: „Czy *jesteś* zdrow i *będiesz* w klasie?” Odpowiedział mi: „*Byłem* trochę niezdrow, ale *mam* się już zupełnie dobrze i *przyjdę* do klasy”).

3) W zdaniach *czasowych* na pyt. *kiedy?* wybór czasów dokonanych i niedokonanych zależy ściśle od czasowego stosunku czynności zdania pobocznego do czynności zdania nadrzędnego, a mianowicie: słowo *niedokonane* (w czasie *teraźniejszym*, *przeszłym* lub *przyszłym*) wyraża tu czynność *jednoczesną* względem czynności (*teraźniejszej*, *przeszłej* lub *przyszłej*) zdania nadrzędnego; słowo *dokonane* zaś (w czasie *przeszłym* lub *przyszłym*) wyraża czynność *wcześniejszą* względem czynności zdania nadrzędnego. Takie zdania czasowe mają więc czasy *względne*.

Np. Nie czas żałować róż, gdy płoną lasy. (*Slow.*). Kiedy tak za szarakiem *goniono*, tymczasem ukazał się pan hrabia pod zamkowym lasem. (*Mick.*). Gdy rozmowa się *przerwała*, słychać było tylko tyk zegara. (*Sienk.*). Gdzież pójde, gdy mię od siebie wypędzisz? (*Skarga*).

Użycie czasu *niedokonanego* w zdaniach czasowych na pyt. *jak długo?* (§ 41, 4) wynika z pierwotnego znaczenia słów *niedokonanych*, wyrażających czynność *trwałą*. Podobnież użycie czasów *dokonanych* w zdaniach czasowych na pyt. *pokąd?* (§ 41, 3) wynika z właściwego znaczenia słów *dokonanych*.

Np. Dopóki wiara *kwitła*, szanowano prawa. (*Mick.*). Słuchali z godzinę jeszcze, póki wszystko nie *ucichło*. (*Sienk.*).

II. Tryb warunkowy w zdaniach pobocznych.

§ 54. *Sposób możliwości* wyraża, że czynność zdania *pobocznego* jest tylko faktem *pomyślanym* czyli *przypuszczeniem*. Ten sposób zawsze może być omówiony przez tryb warunkowy słowa *posiłkowego* *mieć* z bezokolicznikiem i używa się głównie:

1) Po *przeczeniu* w zdaniu nadrzędnem—we wszelkich zdaniach *względnych*, dalej w *podmiotowych* i *dopełniających* *spójnikowych*, oraz we wszelkich zdaniach *skutkowych* i w zdaniach *przyczynowych*, zaczynających się od spójnika *że*, jeśli orzeczenie zdania pobocznego wskutek *przeczenia* w zdaniu nadrzędnem traci cechę rzeczywistości i staje się tylko *przypuszczeniem*. (Por. §§ 37, 1, 2; 38, 2; 46, 1; 47, 2; 50, 1).

Przykłady: *Coby* tobie nie *miało* być miło, tego drugiemu nigdy nie *działał*. (*Rej*). *Nie* masz takiej *cierpliwości*, *któraby* się nie *znużyła* daremnie *oczekiwaniem*. (*Korzen.*). *Nie* znajdziesz dachu, *gdziebyś* mógł spokojnie swą głowę *schronić*. (*Korzen.*). *Nie* myśl, *abym* cię tak *prędko* wypuścił od siebie. (*Korzen.*). *Nie* spodziewałam się, *aby* mąż *czysta* *miał* się *targnąć* na żonę. (*Korzen.*). *Żaden* człowiek *żywy* tak *święty* *nie* jest, *aby* na Twym sądzie nie *miał* być w jakim *wytknięty* *nierzędzie*. (*Kochan.*).

2) W zdaniach *ustępczych* i *porównawczych* używa się sposobu możliwości, jeżeli wyrażają nie fakt rzeczywisty, lecz tylko *przypuszczenie* (Porówn. §§ 44; 46, 1; 47, 1, 6).

Np. *By* miał *zginąć*, nie chce *ustąpić* nikomu (*Kochan.*). *Le-piej*, iż ja cię (złoto) *utopię*, *nizbyś* ty mię *utopić* *miało*. (*Rej*).

3) Sposób możliwości mamy również w zdaniach *warunkowych* drugiego typu (zob. § 43, 2).

Np. *Cobym* był za *krewniak*, *żeby* cię nie *miał* *ratować*. (*Sienk.*).

§ 55. *Właściwy sposób warunkowy*, który jest tylko odmianą sposobu możliwości, tylko wtenczas może być w zdaniu *pobocznem*, kiedy *następnik* okresu warunkowego (t j. pierwotne zdanie główne, wyrażające czynność, zależną od spełniania pewnego warunku) pozostaje w zależności od słowa, oznaczającego mówienie lub myślenie, jako zdanie *dopełniające* lub *podmiotowe* (*spójnikowe* albo *pytajne*), tudzież wtenczas, kiedy *następnik* okresu warunkowego staje się zdaniem *skutkowym* lub *porównawczem*.

Przykłady: Nie wiem, *cobym* był *wałpanu* *powiedział*, *gdybyś* mię był *spytał* *wówczas*. (*Sienk.*). Nie wiadomo, *jakby* się *skończyła* *walka*, *gdyby* nie *miłość* *własna* *Bogusławowa*. (*Sienk.*). Tak *dowcipne* *zarty* *umiał* *komponować*, *iżby* je w *kalendarzu* *można* *wydrukować*. (*Mick.*). *Przyjął* *obojętnie* *łaskę* *losu*, *jakby* *zmiótł* *cios* *jego*. (*Krasz.*).

§ 56. *Sposób życzący* oznacza czynność *pożądaną* i używa się w zdaniu *pobocznem* jeżeli czynność przedstawia się nie jako fakt rzeczywisty, lecz jako *zamiar* lub *życzenie* podmiotu zdania nadrzędnego.

Ten sposób napotykamy:

1) W zdaniach *okolicznościowych* celu (§ 45). Tu sposób *życzący* może być omówiony przez słowo *posiłkowe* trybu *móc*.

2) W zdaniach *dopełniających* *spójnikowych* po słowach, wyrażających *chęć*, *potrzebę* i *staranie* (§ 50, 2), tudzież *obawę* (§ 50, 3), a także w pewnych razach po słowach, oznaczających *spowodowanie* i *osiągnięcie* czego (§ 50, 4).

W tych wszystkich razach zdanie *dopełniające*, *gdyby* było wyrażone *niezależnie*, miało tryb *rozkazujący*. Np. *Proszono* mię, *żeby* *przyszł* = *Proszono* mię: *przyjdź!*

3) W zdaniach *czasowych* ze spójnikami: *nim*, *aż*, *dopóki*, *skoro* (= *nimby*, *ażby*, *dopókiby*, *skoroby*), jeśli w zdaniu głównem poprzedza słowo, oznaczające *życzenie* lub *rozkaz*. Tu sposób *życzący* omawia się często *zapomocą* słowa *móc*. Np. *Pragnął* *zostać* w owej *leśnej* *chacie*, *pókiby* się nie *zmylili* i nie *znużyli* *pogonie*. (*Sienk.*)

4) W zdaniach *skutkowych* *sposobu* i *stopnia*, jeżeli chcemy wyrazić nie skutek rzeczywisty, lecz tylko *pożądany* lub *zamierzony* (§§ 46, 1; 47, 2). Tu sposób *życzący* również omawia się *niekiedy* *zapomocą* słowa *posiłkowego* *móc*. Np. *Śmigownicę* *ustawiono* *właśnie* tak, *aby* na *obronę* *wrót* *służyć* *mogła*. (*Krasz.*)

5) W zdaniach *warunkowych* ze spójnikiem *byle* (*byleby*), oznaczających warunek *wymagany*, mamy również sposób *ży-*

zający, omawiany często zapomocą słów posiłkowych *chcieć* i *móc*. Np. Każdy to zrozumie, *byleby chciał* się nad tem zastanowić. Wszystko zrobię, *bylebym mógł* ci pomóc.

§ 57. Odmianą sposobu życzącego jest *sposób nierealny*, używany w zdaniach warunkowych trzeciego typu (§ 43, 3), a wyrażający niezgodność z rzeczywistością. Np. *Gdybym miał*, to bym ci dał; (ale nie mam, więc ci dać nie mogę).

D. Szyk zdań.

§ 58. *Szyk zdań* w zdaniu złożonym ma podobne znaczenie, jak szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym.

Zdania współrzędne, zaczynające się od spójników, kładą się zawsze po zdaniach, z którymi są połączone współrzędnie; przeciwnie, zdanie *poboczne* może zajmować różne miejsca względem zdania nadrzędnego: albo przed zdaniem nadrzędnym, albo po niem, albo w środku jego członków.

Stale miejsce w zdaniu złożonym ma zawsze zdanie *względne* *określające*, które powinno następować bezpośrednio po rzeczowniku lub zaimku określonym, a przynajmniej nie powinno być od niego przegrodzone innym rzeczownikiem, aby nie powstała dwuznaczność.

Weźmy np. zdanie z Reja: Rozgniewał się na jednego on okrutny pan (Dionizjusz), *którego* zwano Damon. — Tu zdanie względne błędnie jest postawione po rzeczowniku *pan*, choć określa zaimek *jednego*.

Język polski wogóle niebardzo lubi kłaść zdania poboczne w środku zdania nadrzędnego. Zdarza się tylko często, że zaraz po spójniku (współrzednym albo podrzędnym) jednego zdania umieszcza się inne zdanie, jemu podrzędne, zupełne lub skrócone. Otrzymujemy więc takie połączenia: *bo gdy, więc gdy, że gdy, że kto* i t. p., w których tylko drugi spójnik należy do zdania podrzędnego, bezpośrednio następującego.

Np. Żył tylko myślą, *że gdy* serce zemstą nasyci, będzie szczęśliwszy i spokojniejszy. (*Sienk.*). (Tu mamy 3 zdania: 1) Żył tylko myślą; 2) że będzie szczęśliwszy i spokojniejszy; 3) gdy serce zemstą nasyci). Znać było, *że co* im się oprze, to zetrą. (*Sienk.*).

§ 59. W zdaniach *kilkakrotnie złożonych*, t. j. składających się z więcej, niż dwu zdań pojedynczych, zachowujemy następujące prawidła:

1) Ze zdaniem pobocznym, ani ze skrótem nie można łączyć zdania głównego zapomocą spójników współrzędnych. Taki błąd najczęściej polega na tem, że do zdania względnego z zaimkiem *który* dodaje się w dalszym ciągu: *i on, a on, i ten* i t. p. Np. Są rzeczy, *które* wszyscy widzą, *a ty ich* nie widzisz. — Powinno być: *a których* ty nie widzisz — bo ze zdaniem względnem zapomocą spójnika *a* może się łączyć tylko inne zdanie względne.

2) Zdanie poboczne powinno stykać się *bezpośrednio* ze swem zdaniem nadrzędnym; nie może być od niego przegrodzone przez inne zdanie podrzędne, przynajmniej wówczas, kiedyby mogła powstać dwuznaczność. Weźmy np. zdanie: Nasi sąsiedzi sprzedali dzieła sztuki, nad którymi pracowali znakomici artyści, aby mieć środki do życia. — Tutaj możnaby rozumieć, że artyści pracowali, aby mieć środki do życia. Tymczasem inny będzie sens, jeśli zdanie tak uporządkujemy: Aby mieć środki do życia, nasi sąsiedzi sprzedali dzieła sztuki, nad którymi pracowali znakomici artyści — albo: Dzieła sztuki, nad którymi pracowali znakomici artyści, sprzedali nasi sąsiedzi, aby mieć środki do życia.

§ 60. Z powyższego prawidła wynika następujące:

Jeśli od jednego zdania głównego *bezpośrednio* zależą dwa zdania *różnorodne*, to nie mogą obydwa razem stać ani przed nadrzędnym, ani po niem, lecz muszą być rozdzielone zdaniem nadrzędnym lub jego częścią; a dalej:

Dwa zdania poboczne kładą się bezpośrednio po sobie tylko w dwu razach:

a) jeżeli są współrzedne i *jednorodne* między sobą, t. j. jeżeli omawiają ten sam członek zdania nadrzędnego;

b) jeśli jedno jest podrzędne drugiemu, a tylko pośrednio zależy od zdania głównego.

W ostatnim razie warunkiem *dobrego stylu* jest, żeby dwa zdania poboczne różnorzędne były zarazem różnorodnemi, t. j. żeby od zdania względnego nie zależało drugie względne, od dopełniającego — dopełniające z tym samym spójnikiem *że* i t. p.

Uwaga. Dla urozmaicenia stylu używamy naprzemian spójników *że, iż*, jeśli jedno zdanie jest podrzędne drugiemu. Np. Nim otworzył drzwi, powiedział sobie, *iż* nie da poznać, *że* cierpi. (*Krasz.*). Tak rad jestem z tego powitania, *iż* zapominam, *że* niedługo może potrzeba będzie żegnać się na zawsze. (*Korzen.*).

SPIS RZECZY.

Przedmowa	2
Wstęp	3

Część pierwsza. O zdaniu pojedynczem.

I. Podmiot.	5
II. Orzeczenie	7
III. Określenia rzeczownika	9
IV. Określenia czasownika i przymiotnika	11
V. D. pełnienia	17
VI. O znaczeniu form koniugacyjnych w zakresie zdania pojedynczego.	24
VII. O szyku wyrazów.	27

Część druga. O zdaniu złożonem.

A. Zdania współrzędne	30
B. Zdania podrzędne	31
I. Zdania podmiotowe	32
II. Zdania orzecznikowe	33
III. Zdania określające	34
IV. Zdania okolicznościowe	34
V. Zdania dopełniające	39
VI. Skróty	42

C. Użycie form koniugacyjnych w zdaniach pobocznych.

I. Czasy trybu oznajmującego.	42
II. Tryb warunkowy w zdaniach pobocznych.	44
D. Szkieł zdań	46